

Nagy Lajos hadserege és hadszervezete

Hadvezetés, stratégia, fegyvernemek

Jelen tanulmány a hadvezetés, a stratégia, a taktika, az utánpótlás, valamint a különböző fegyvernemek kérdését vizsgálja I. Lajos hadjárataiban, főképp a nápolyi, a velencei és a litván hadszíntérről származó példákon keresztül. A fennmaradt források – például had- és mozgósítási parancsok – arra adnak lehetőséget, hogy Nagy Lajost inkább hadszervezőként mutassuk be, nyílt mezei ütközetben ugyanis keveset tudunk a magyar hadvezérek taktikai repertoárjáról, magát a királyt is beleértve. A tanulmány áttekinti az Anjou-kori magyar hadszervezetet, a honorerendszer keretében megújított hadkötelezettséget. Betekintést nyújt a hadigépezet gyakorlati működésébe, a felvonulási utaktól és logisztikától a felderítésen át a hadiszemlékig, a haditervektől a várostromokig, a mozgó hadikincstártól az átcsoportosításokig. A fegyvernemek, különösen a könnyűlovasok és a zsoldos nehézgyalogosok kitüntetett figyelmet kapnak: az összetételt a különböző hadszínterek és az ellenfél minősége határozta meg.

Az Anjouk új katonai szisztémája

A magyar történetírásban meghonosodott a nézet, hogy az Anjou uralkodók egyik legnagyobb újítása az úgynevezett *banderialis* hadsereg volt. A mai kutatások alapján már tudjuk, a középlelatin *banerium*, illetve az olasz zászló [*bandiera*] szóból származó elnevezéssel illetett Anjou-hadsereg nem azt jelentette, hogy egy báró saját zászlaja alatt vezette magánhadseregét. Meggyökeresedett továbbá az az elképzelés is, hogy az Anjouk nápolyi hatásra, szorosan a dél-itáliai mintát követve alakították ki a bandériumokra alapozott új hadszervezetet, az itáliai és francia példát szem előtt tartva.¹ Volt, aki úgy vélekedett, hogy Kézai Simon, „amikor Magyarországon először leírta, éspedig művében többször is a francia–olasz eredetű *banerium* szót,

* A szerző az MTA doktora, a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kara Történelmi Intézetének tanszékvezető egyetemi tanára (4032 Debrecen, Egyetem tér 1., barany.attila@arts.unideb.hu), az ELKH-DE Középkori Magyarország és Közép-Európa Hadtörténete kutatócsoport tagja. A tanulmány megírását az NKFIH (A középkori magyar hadszervezet forrásai Európában, 1301–1437 című projekt, K 131711), illetve a DE Tématerületi Kiválósági Program (Magyarország a középkori Európában című projekt, TKP2020-IKA-04) támogatta.

¹ Hóman–Szekfű, 1935. II. 85.; Csukovits, 2009. 20.

többszörre »hadizászló«, de olykor – joggal – »címerkép« értelemben, nagy valószínűséggel a nápolyi királyságból őrzött emlékképek lebegtek előtte”.² Sokáig legfeljebb csak abban volt vita, hogy mennyiben indokolt az új hadiszisztéma esetleges magyarországi előzményeit keresni. Ma már tudjuk, a „banderális hadszervezet” elemei már korábban adottak voltak, a mai vélemények nem tekintik ezt „újításnak”. Bebizonyosodott, hogy „nem I. Károly, hanem Hóman Bálint találmánya”.³

Hóman után néhány évvel Deér József is cáfolta, hogy a *banderium* bármilyen újdonság lenne, mondván: „a *banderium* zászlóalj jelentése nem valamely új intézmény behozatalával, hanem csupán az Árpád-kori gyökerű oklevélformula fejlődéséből alakult ki”, továbbá „semmi esetre sem tekinthető egy intézmény kizárólagos nevének”.⁴ Deér az 1930-as években megfogalmazott álláspontja az 1980-as évekig jórészt hatástalan maradt – igaz, ő az Anjou-kori bandériumokat egyértelműen csakis familiárisokból álló alakulatoknak tekintette. Az „újítás” I. Károlyhoz kötését s magát a „közhelyé szilárdult tantételt” Kristó Gyula is kétségbe vonta. Ő fogalmazta meg azt is, hogy egy ilyen hadszervezeti újítás beleillett a reformer Károlyról kialakított képbe.⁵ Kristó egy kései munkájában is még mindig úgy fogalmazott: az alapvető változást, „modellváltást” a 13. században a „magánhadsergek” megjelenése okozta, így továbbra is ragaszkodott az alap gondolathoz, hogy a döntő a sorvadásnak induló királyi várszervezet hadakozó népei létszámának csökkenése és familiáris sorba kerülése volt.⁶

A *ban(d)erium* eredetileg címeres zászlót jelentett, a 13. század végén Kézai is ily módon említi.⁷ A 13. században a királyi zászló alatti (*sub vexillo regio*) hadakozás és fejenkénti kiváltságát elnyert szerviensek kiváltak a megyei csapatok szervezeti rendjéből, de ugyanúgy az ispán *vexillum*-át képezték. Már az Árpádok korában is zászlajuk alatt vezették hadba az ispánok a várkatonaságot. A megyei *agmen* nagyobbik fele az ispán kíséretéből, a megye területén élő egyéb királyi népek hadakozóiból, közsabadokból állott.⁸ Ezek mindannyian természetesen az ispán zászlaja alatt hadakoztak. A szerviensek jó része már a 13. század vége felé is a gyakorlatban nem a királyi zászló alatt, hanem magánúri familiárisként teljesített szolgálatot – akár önszántából is. Zsoldos Attila kutatásai alapján úgy tűnik, a szerviensek vagy akár más várnépek saját akaratukból is maradtak ispánjuk oldalán, azaz a magánfamiliáknak tűnő zászlóaljok nem is mindig csak familiárisokból állottak. Számomra elképzelhető, hogy az Árpád-kor végén a magánfamília bandériuma és az egyes ispánok még szerviensek is építő hagyományos megyei csapatai egymás mellett is létezhettek, vagyis nem kell mindenütt azt vizionálnunk, hogy az oligarchák minden hadakozásra képes elemet saját familiájukba „süllyesztenek le”. 1273-ban találkozunk olyan ispánnal, aki maga vezeti me-

2 Szűcs, 1973. 858.

3 Engel, 2001. 73.

4 Deér, 2005. 150. Első kiadása: Deér 1936.

5 Kristó, 1988. 197.

6 Kristó, 2001. 484.

7 Kézai, cap. II. 6.

8 Zsoldos, 2013. 214.

gyei csapatát. Gutkeled nembéli Amadé fia Amadé vasi ispán „csapatában” (*in societate*), zászlaja alatt vezette a megyei kontingensét.⁹ Ettől függetlenül létezett az is, hogy várispáni népeket a magánurak, még akkor is, ha nem töltötték be az ispáni tisztet, szolgálatukba fogadtak.

1238-ból ismerünk olyan oklevelet, amely a királyi zászlótól megkülönböztetve szól a „bárók csapatáról”, sőt hangsúlyozza, hogy két királyi zász falu hospesei „a király – és nem a bárók – zászlaja alá” tartoznak páncélos lovasokat kiállítani.¹⁰ Már István ifjabb király 1268-ban a szerviensek közé emel egy vasvári várjobbágyot, aki az erdélyi vajda zászlaja alatt („*sub vexillo [...] vaivode Transilvani*”) harcolt.¹¹ Az 1260–1270-es években arról értesülünk, hogy a tárnokmester és a nádor zászlaja alatt is külön kontingens harcolt, akár külső országban is, Bulgáriában. Mi több, nemcsak a méltóságviselőknek, például a nádornak van *societas*, hanem más báróknak is van külön *vexillum*uk.¹² Az esztergomi érsek is saját *vexillum*a alatt vezette az egyháza harcos nemes jobbágyait.¹³ Ez azonban nem jelenti azt, hogy egy-egy méltóságviselő nem vitte magával saját familiárisait is, különösen ha ő maga ispáni tisztet is betöltött, így azok együtt harcoltak annak ispánként mobilizált serege tagjaival. Tehát vegytiszta módon nem lehet elválasztani, mi a „tisztán” magánúri bandérium és mi a hagyományos megyésispáni *vexillum*. Ahogyan egy-egy megyésispáni tisztség egy-egy oligarcha nemzetség kezébe kerül, esetleg akkor válik mindez elkülöníthetővé, ha más megyéből származókat van szerencsénk találni egy ispáni kontingensen belül. A saját zászló alatt seregét vezető nagybirtokost azonban nem kell rögtön „oligarchaként” aposztrofálnunk, hiszen egy-egy feladattal megbízott királyi hadvezérek is vezethettek seregeket saját zászlajuk alatt, függetlenül attól, viseltek-e ispáni tisztet vagy bárói méltóságot.

A *banderium* tovább él a 14. századi forrásokban, igaz, nem abban az értelemben, ahogy korábban véltük. Maga a kifejezés „zászlóalj” értelemben kevesebbszer fordul elő az egykorú forrásokban, mint a korábbi, a *banderium*-terminológiára épülő hipotézis alapján várnánk, és sokkal inkább a Zsigmond-korban terjed el.¹⁴ Bár csábító feltevés, nem lehet azt mondani, hogy a 14. századi előfordulásokban a *vexillum* a király, a *banderium* a bárók kontingenseire vonatkozott. A *vexillum* is gyakorta jelöli a katonai kontingenst, és vonatkozhat a királyi vagy méltóságviselői egységre is: 1330-ban például a szlávón bánéra.¹⁵ Egy 1332-es oklevél megadja,

9 „...sub vexillo Omodei [...] Comitris Castriferrei”: CD VII/5. 382.; RA II/2–3. 2374. sz.

10 „...sub nostro vexillo [...] cum nostris militibus non in societa[te] baronum”: CD VII/4. 84.; EO I. 188. sz.; UB I. 75. sz.

11 CD IV/3. 468.; UB. I. 103. sz.; RA II/1. 1878. sz.; EO I. 265. sz.; Zsoldos, 2007. 126. 113. j.

12 1269: „sub vexillo [...] magistri tauernicorum”: CD IV/3. 525.; RA II/1. 1899. sz.; 1269: RA II/1. 1901a. sz.; RA II/2–3. 2462. sz.; 1273: „sub vexillo Henrici bani et aliorum baronum”: DL 100 437.; RA II/2–3. 2393. sz.; Ratz, 1966. 468.; 1274: „sub vexillo [...] palatini [...] in societate palatini”: DL 71 682.; HO I. 61.; RA II/4. 2462. sz.

13 1296: „sub vexillo archiepiscopi”: RA II/4. 4072. sz.

14 1346: „due banderie equitum et banderia peditum”: *Listine o odnošajih*, II. 650. sz.; „sub banderio”: CD X/4. 219.; HO II. 174–175.; *Temes*, 475.

15 *AOKt.* XIV. 162. sz.; „sub cuius vexillo”: CDCr. IX. 501.

hogy a *vexillum* a katonai egység (*militia*).¹⁶ Néha felváltva vagy elegeyesen is előfordul *banderium* és *vexillum* is.¹⁷ A 15. században sem tűnik el a *vexillum*, találkozunk vele önállóan is, zászlóalj értelemben – Küküllei János és Thuróczy János ugyancsak használják ebben a jelentésben is –, és a két kifejezés gyakori együttes, illetve váltakozó alkalmazása arra utalhat, hogy mégsem vethető el teljességgel, hogy maga az idegenebbnek tűnő *banderium* elnevezés nyugatról, francia közvetítéssel érkezett volna el Magyarországra a 13. század végén.¹⁸

A 14. század második felétől egyre nagyobb számban fordul elő a forrásokban a *banderium*. 1350-ben egy adománylevél már különbséget tesz a „király hadinépe” és a vele együtt harcoló „bandériumok, vagyis zászlók” között, utóbbit vélhetően a bárók kontingenseire értették, még akkor is, ha adott esetben ez Tarantói Lajos hadseregére vonatkozott.¹⁹ A szöveg is utal arra, hogy a had bandériumokba van „rendezve”, „ki vannak bontva” a zászlók (*explicitis*). Az itáliai forrásokban a magyar zsoldoskapitányok is bandériumaikkal állnak szolgálatba, például 1370-ben Budai András fia Imre három lovas bandériummal szerződik Velencével (*comestabilis et caput trium banderiarum equestrium*).²⁰ A bandérium kifejezést külszói ellenfelek vagy idegen szövetségesek haderejére is használják, maguk a hadak vezetői is, és a század derekától egyre inkább bandériumban adják meg a létszámokat is. Himfi Péter bolgár bán 1368-ban például a tirnovói fejedelem hét bandériumáról, illetve Lajk havasalföldi vajda három vagy négy bandériumáról ír.²¹ A 14. század végén már egyértelműen ebben „méri” a seregek nagyságát, ami arról is tanúskodik, hogy a zászló egyre elterjedtebb hadműveleti egységgé válik. A század derekán Vásári Tamás több bandériumot vezetett – a „saját rokonai és hozzátartozói” mellett fivére, Miklós esztergomi érsek „zászlaját is felemelte” és magához vette.²² Egy-egy nemzetség több zászlót „emelt fel”, a Kanizsai rokonság például több bandériummal is hadba szállt.²³

Hadászati szempontból, szervezetüket tekintve nem volt különbség az oligarcha nemzetségszervezetek és a későbbiekben ellenük harcoló

16 „...vexillo sue milicie erecto”: CD VIII/3. 594.; *Urkundenbuch des Burgenlandes*, IV. 1985. 137.

17 Elegeyesen szerepel a 14. század végétől „banderium seu vexillum”: 1392: DL 7711.; *Krassó*, III. 220.; 1396: *Temes*, 264.; 1410: „sub vexillo et banderio”: DL 85 592.; *Sztáray*, II. 79.

18 „...banderia sive vexilla”; „vexilla sive banderia”: Thuróczy, cap. 213., 235.; „multa banderia transmissit”: Küküllei, cap. 6.; Thuróczy, cap. 136.

19 1350: „cum sua gente, cum banderiis seu vexillis”: DL 4151.; CD IX/1. 759.; *AOkt.* XXXIV. 706. sz.; EO III. 577. sz.; *Középkori históriák*, 186.

20 Horváth, 1861. 32.; *Sardagna*, 1880–1881. 272.

21 „...princeps Tarnouiensis septem suos barones cum septem banderiis [...] Ladislaus voyvoda Transalpinus [...] tria vei quatuor sua banderia”: [1368.] július 4-ére datálva: *Doc. Rom. Hist.* C. XIII. 334. sz.; *Holban*, 1956. 34. 2. j.; 1367. október 7-ére: Gjuzelev, 1980. 8. sz.; *Thallóczy*, 1900. 605. [1368. október 17-ére]; *Makkai-Mezey*, 281. [1368. október 7-ére].

22 1355: „unacum aliis suis consanguineis et propinguis, vexillo eiusdem domini archiepiscopi fratris sui erecto, ipsiusque armigeris et familiaribus supradictis secum sumptis, nostre genti se associando”: *Fraknói*, 1899. 137.; *Bertényi*, 1987. 401.; *Középkori históriák*, 196.

23 1397: „cum binis eorum vexillis gentium armigerarum [...] cum eorum propriis geminis seu binis, [...] cum tertio vexillis, valido nobilium virorum militantium”: DL 8202.; CD X/2. 442., 447.; *Középkori históriák*, 229., 233.

Anjou uralkodók bandériumai között. Károly korában arról értesülünk, hogy a király ellen lázadó Péterfalvi Henningus comes a szászokat összegyűjtve „zászlót állít fel”.²⁴ Zászlóalj értelemben előfordul az *acies*, vagyis a nehézlovas hadoszlop vagy ék is (*in acie domini sui*).²⁵ Erre a taktikai egységre utalhat egy 1347-es oklevél is, amely arról szól, hogy egy osztrák báró valóban „maga előtt hordozta saját zászlóját”, és ezzel a lovagi bandériummal, nehézlovas *battailon*nal ütközött meg a szóban forgó diplomában megadományozott erdélyi vajda.²⁶ Nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a feltevést sem, hogy éppen a királyi vagy egyes nagybirtokosi, egyházi méltóságviselői, nádori, vajdai *vexillum* közös hadművelleti egységként: zászlóaljként, illetve nehézlovas *acies*ben való szerepeltetése kihatott a hadászati fejlődésre, és esetlegesen kisebb ispáni *vexillum*-kötelékek is ezen fejlődés szerint kezdtek valódi páncélos ékekként hadakozni. Az oligarchikus rendszer a familiáriság kibővülésével a „zászló alatti”, „ékekként” történő hadakozás irányába való fejlődéshez járult hozzá. Egy-egy átállt vagy levert oligarcha familiája sok esetben egy-egy új zászló alatt, az Anjou-párti új ispán vagy várnagy *vexillum*ában folytatta hadi szolgálatát. Egyes esetekben, amikor a nemzetség egy-egy magát kevésbé kompromittáló ága állt Károly oldalára, még maga a zászló, a nemzetségi jelvény sem változott: a Héder nem egyes oldalágainak familiája egyszerre csak egy új ispán vagy várnagy bandériumában vállalt szolgálatot.

A fentiek a kontinuitást igyekeznek alátámasztani, mégis egyfajta hadszervezeti újítást nem lehet elvitatni az Anjouktól, ami alapvetően az igazgatási reformhoz, a honorrendszerhez kötődött.²⁷ Maga a hadszervezeti egység, a *banerium* létezett már korábban is, az újítás lényege ennek a honorhoz kötése volt. A honorbirtokosnak saját személyében és költségén (*in propriis sumptibus et expensis*) a terület összes hadra fogható népességével – és saját magánhadseregével is – hadba kellett vonulnia, amikor csak a király kívánta.²⁸

Az új hadsereg külsőségeiben sokban emlékeztethetett a késő Árpád-kor ispáni jelvények alatt, vagy egy oligarcha nemzetségi zászlaja alatt vezetett megyei, vagy saját familiárisai alkotta kontingensére, de struktúrájában alapvetően más volt. A honorrendszerre épült a hadsereg is, és a zászló, a *banerium* vagy *vexillum* itt semmi esetre sem jelentett magánhatalmat. Míg például 1260-ban Geregye nem-béli Pál fia István saját nemzetségi jelvénye alatt vezethette vasi ispáni tiszteinek megyei katonaságát, amelyhez a megyében birtokos nemesek is csatlakoztak,²⁹ addig egy Anjou-kori katonabáró honorbirtokosként bírt területi igazgatási egységé-

24 „...erecto vexillo, congregata multitudine Saxonum”: DL 73 647.; UB I. 432. sz.; CD VIII/2. 648.; AOKt. IX. 132. sz.

25 1260: HO VI. 106.; *Regesta documentorum regni Croatiae*, 800. sz.; 1317: passis et ordinatis aciebus suorum: DL 11 030.; *Blagay*, 84.; CDCr. VIII. 441., KRE 110., *Középkori históriák*, 148.

26 „Pohemarium baronem de Austria proprium vexillum pro se ipse habentem”: DL 3553.; *Sopron*, I. 199.; EO III. 400. sz.; AOKt. XXXI. 611. sz.; C. Tóth, 2000. 96. 15. sz.; *Középkori históriák*, 179.

27 Engel, 1981. 1–19.; Engel, 1982. 880–922.; Engel, 1984. 288–295. [Mindhárom: Engel, 2003. 73–100., 101–122., 162–197.]; Fügedi, 1982. 483–509.

28 Seregzérek, „ductores exercituum”: 1352: DL 66 513., CDCr. XII. 78., *Blagay*, 70. sz., AOKt. XXXVI. 176. sz.

29 Zsoldos, 2013. 216.

nek fegyverforgatóit – akár több megye hadinépét – vezette honorbirtokosi zászlaja alatt, nevezzék azt akár *banerium*nak, akár *vexillum*nak. A honorbirtokosi zászlón pedig – ahogyan például pecsétjén is – egy Anjou-kori katonabáró is feltüntette saját nemzetségi jelvényét vagy családi címerét. Egy Druget vagy egy Lackfi nyilvánvalóan honorbirtokosként vezetett hadát is a familiájához kötődő zászló alatt vitte hadba – előbbi seregélyes, utóbbi kiterjesztett szárnyú sárkányos lobogó alatt. Lajos névtelen gesztáírója is arról tudósít, hogy a Lackfiak familiárisai egy itáliai vár ostrománál a fő toronyba feljutva Lackfi István „fehér sárkányos zászlaját” tűzték ki.³⁰ Mindettől azonban még ez nem jelentette, hogy mindenki, aki a Lackfi-zászló alatt harcol, az ő magánhadseree tagja lenne. A Lackfi-bandériumban voltak saját, magánúri familiárisok, mint István fia Déneséi,³¹ például a Névtelen által is megénekelte Besenyő János, de jó részük – mint fent is, akik a lobogót kitézték, például Sóvári Sós László – a királyi udvar tagjai voltak, és a központi zászlóban harcoltak, és ezen akció erejéig csatlakoztak a hadvezér bandériumához.³² Megvilágítja ezt egy 1330-as oklevél, mely arról szól, hogy Pál fia György Ákos nembéli Mikcs „zászlaja alatt” (*sub cuius vexillo*) hadakozott, de királyi szolgálatban tette ezt. A diploma nem említi, hogy a bán familiárisa lett volna, s így gyaníthatóan a honorbirtokosi sereg tagja volt.³³

A honorbirtokos a saját magánfamíliája, udvartartása, kísérete tagjait a honor jövedelméből fizette, és abból gondoskodott várai őrizetéről is. Egy-egy familiárisa, szerviense, rokona, atyjafia számára alkalmanként, egy-egy hadjárat idején még külön juttatást is biztosított. A 14. század második felében azonban már egyre nagyobb arányban tették ki a honorosok magánkompaniáit fizetett stipendiáriusok vagy olyan familiárisok, akik a honori „fizetésből” valamilyen rendszerességgel részjövédelmet húztak. Himfi Benedek temesi ispán familiájának tagjai egy két hónapos időszak alatt is többször kaptak valamilyen pénzösszeget, sőt az ispán még tekintélyes summát is vitt magával Vidinbe, hogy napi kiadásait fedezni tudja. A király Vidinből való visszarendelése után kérte, „értesítse egyúttal, mennyi költség kell” a várban maradt, Lackfi György vezette csapatok „eltartására”, ha a bán „őket nem tudja a nála levő királyi pénzből eltartani”.³⁴

Engel Pál kutatásai alapján, amelyek során Nagy Lajos hadba hívó parancsleveleit és mozgósítási intézkedéseit vizsgálta, világosabbá vált az Anjou-kori hadszervezet működése.³⁵ Egy honorbirtokosi egységekre épülő hadjárat úgy indult, hogy a király mozgósítási parancsot küldött a várnagynak vagy az ispánnak, általában külön erre a feladatra rendelt megbízott, az esetek többségében udvari lovag útján. Zsoldos Attila adatai szerint egy ehhez hasonló rendszernek vannak már nyo-

30 A továbbiakban: Névtelen szerző, cap. 13.; „turrim principales ascenderunt, et vexillum Stephani, draconem album erexerunt”: *Chron. Dubn.* cap. 166.; Csukovits, 2016. 64.

31 Csukovits, 2013. 38.; Csukovits, 2016. 67.; Farkas, 2022. 238., 241.

32 Nezdai Besenyő János utóbb udvari ifjú is lett. Névtelen szerző, cap. 13.; Engel, 1996. I. 475., 478., II. 34.

33 CDCr. IX. 501.; *AOkt.* XIV. 162. sz.

34 „...quos si non possetis cum pecunia nostra apud vos habita sustentare, tunc nobis significetis, quid ve quantum eis de pecunia destinemus”: DL 48 000 (1368-ra keltezi); *AOkt.* L. 1002. sz. ([1366]); 1366-ra: *Doc. Rom. Hist.* C. XIII. 53. sz.; 1366-ra: Gjuzelev, 1980. 3. sz.; 1366-ra: Holban, 1981. 174–175.; 1368-ra: Thallóczy, 1900. 606–607.

35 Engel, 2001. A Lajos-kori hadjáratokat részletesen áttekintette: Csukovits, 2019. 27–48.

mai az Árpád-kor végén is: akkor is a királyi ifjak intézménye szolgáltathatta a mozgósítások „motorját”. Előfordult, hogy egy birtokos a király közvetlenül hozzá intézett hadba hívó parancsára csatlakozott egy-egy báró vagy ispán vezette seregesthez, és így nyilván annak *vexillum*a alatt harcolt.³⁶ A király felszólította a honorbirtokosát, hogy az összes hadinépével álljon hadba, és a honorkörzet – olykor több vármegye vagy királyi váruradalom – gyűljön minden hadra fogható emberével meghatározott időre és helyre. A mezővárosok, a királyi szabad falvak lakossága mellett a honoros váruradalmi minden mozgósítható népével együtt összesereglettek.³⁷ A debreceni csatában nemcsak a Debreceni család szerviensei, hanem a debreceni jobbagyok is részt vettek „vérük bőséges hullatásával”.³⁸

Gyakorta a nemesi felkelést is a honorbirtokos kezébe adta a király, azaz nem csupán akkor követelte meg a *generalis exercitus* felállítását, ha maga személyesen vezetett hadat, hanem – s ebben ellentmondva a saját maga által 1351-ben megújított Aranybullának is – akkor is, ha kinevezi az ispáni vagy várnagyi honorbirtokosát hadserege „előljárójának és vezérének” (*princeps et antecessor exercitus*). Már I. Károly is „kiutalta” királyi hadvezetési jogát honorosának a királyság hűtlenjei elleni harcokban: egy 1324-es oklevél tanúsága szerint például sereget küldött Gergely fia András ellen, és annak vezetőjéül (*in capitaneum*) Felsőlendvai Miklós akkori soproni ispánt, az oklevél kelte idején szlavón bánt állította.³⁹ A király, bízva tanácsosa (*consiliaris*), Lackfi István hűségében és „mellé adva nagyszámú hadinépet”, 1348 végén a napolyi hadjárat „fővezérévé” (*ductor exercitus*) tette.⁴⁰ Arra is van példa, hogy a honorbirtokos ispán hívja hadba a megye összes országlakosát. 1317-ben a király Debreceni Dózsát bízta meg egy hűtlenek elleni sereg megszervezésével.⁴¹ Dózsa a saját bandériumát is felállította: a király utasította, hogy a „hozzá tartozókkal” induljon hadba, s ő közölte „rokonaival, hogy a királytól kapott levélnek megfelelően siessenek jól felfegyverzett szervienseikkel és szeke-ekkel (*plaustris*) a király szolgálatára”.⁴² Más alkalommal ugyancsak Debreceni Dózsa – igaz, ő nem csupán ispán, hanem Biharba, Szabolcsba, Szatmárba, Zemplénbe és Szolnokba a „király által kiküldött bíró” is volt – adta ki a hadba hívó parancsot.⁴³ Dózsa erdélyi vajdai kinevezését (1318. július 8. után) követően önálló

36 Zsoldos, 2013. 223–224.

37 DL 41 505.; *Documenta historiam Valachorum*, 121. sz.; *AOkt.* XLVI. 218. sz.; EO IV. 155. sz.

38 „...nos consideratis fidelium servitorum meritis civium et hospitum civitatis Debrecen et universorum hominum de eiusdem pertinenciis ac districtibus [...] cives, hospites et alios homines [...] civitatis Debrecen et suarum pertinencium [...] mandamus [...] cives et hospites civitatis Debrecen et homines pertinencibus”: 1361: Hajdú-Bihar Vármegyei Levéltár, Mohács előtti oklevelek 7.; DF 278 783.

39 DL 86 969.; CD VIII/2. 546–551.; *AOkt.* VIII. 543. sz.

40 „...adiuncta sibi gentis multitudine [...] duximus destinandum”: DL 4151; CD IX/1. 758.; *AOkt.* XXXIV. 706. sz.; EO III. 577. sz.; *Középkori históriák*, 186. Lackfi itáliai haditetteiről részletesen: Csukovits, 2016. 65–67.

41 „...cum vestris pertinentibus”: 1317–1318. június előtt: CD VI/2. 340–341.; *AOkt.* IV. 480. sz.; Kristó, 2002. 317.

42 Hadba hívó parancs: Boxa comes fia Miklós comes részére: „proximis suis reuerendis [...] cum vestris seruiantibus bene armatis, ac plaustris ad fidelia seruitia Domini venire et accedere poteritis, veniatis”: [1317–1318]: DL 57 973.; CD VI/2. 340–341.; *AOkt.* IV. 496. sz.

43 Feltehetően nem 1325-ben: *AOkt.* IX. 309. sz.; 1325. CD VIII/5. 155.

hadsereg élén nyomult be Erdélybe,⁴⁴ és az erdélyi nemeseket is mobilizálva Topánál legyőzte a lázadókat.⁴⁵

Ha nem is sok hadparancs maradt fenn, az adománylevelek *narratió*iból következtetni lehet arra, hogy a formulák – „határaitra rendelte”, „az osztrák végekre rendelte”, „elküldtük”, valamely vár vagy határ védelmére „küldtük ki”, „oda rendeltük” – ilyesfajta katonai mozgósításokra utalnak.⁴⁶

Korábban úgy véltük, hogy elméletben némileg más volt a szisztéma, ha a király személyesen vonult hadba. Valóban, ilyenkor az egyházi főméltóságok is kivétel nélkül hadba vonultak, és az uralkodó a nemeseket egyetemlegesen is igénybe vehette. Más esetben, például ha külföldre vezetett hadat, elviekben nem hívhatta össze a nemesi felkelést. A királyok sokszor azonban a vezérek által vezetett külföldi hadjáratokon is megkövetelték a nemesség hadba szállását, ügyet sem vetve a nemesek sarkalatos jogára. Ha ugyanis a király „hűtlenek lázadásának elfojtására” készült vagy „a Szent Korona ellen lázadók” ellen indított hadat, „kiutalta” a nemesi felkelés vezetését némely honorbirtokosának is. Lajos nem is felejtette el hangsúlyozni a *dispositió*ban, hogy a saját maga „legszigorúbb királyi parancsával” hagyja meg, hogy egyetemlegesen az összes nemes vonuljon hadba a honorbirtokos bandériumában, s „úgy engedelmeskedjenek neki, mint saját személyünknek”, s „teljesítsék, amit a hadjáratról mondani fog”.⁴⁷ Erre lehet példa az, amikor I. Károly 1317 februárjában Erdélybe küldte Fonói Benedek fia Jánost egy önálló hadsereg élén, az „erdélyi részek kapitányaként”, hogy Mojs fia Mojs erőit kösse le.⁴⁸ Károly már 1312-ben úgy fogalmazott: „országunk nemesei, valahányszor hadjáratunk van, szokásuk szerint kötelesek saját költségükön velünk együtt hadba vonulni, amikor csak hadjáratot vezetünk”, s ezen valóban azt értette, hogy a külhoni hadviselésre is kiterjeszti a katonáskodási köteleességet.⁴⁹

Ez azonban Zsoldos Attila kutatásai alapján már IV. Béla idején megtörtént, s nem tekinthető Anjou-kori, új fejleménynek. Már a 13. században „holt betű” maradt a szervienseknek a külföldi hadjáratokból való távolmaradást biztosító katonáskodási kiváltsága.⁵⁰ Az Árpád- és az Anjou-kor hadkötelezettsége közötti kontinuitást jól jellemzi az a korábban az Anjouk rendszerének alátámasztásaképpen hivatkozott forrásmű, a *Descriptio Europae Orientalis*, amely ugyan a 14. század elején készült, de mégis inkább az Árpád-kori hatalmi rendszer jellegzetességeire vet fényt. A Névtelen szerző szerint a magyar urak „mindannyian kötelesek követni a királyt, bárhová kívánja [...] mindenféle zsold nélkül, és ameddig a királynak tet-

44 DL 56 501.; AO I. 621.; AOKlt. V. 202. sz.; EO II. 303. sz.

45 1319: DL 76 256.; Zichy, I. 174.; AOKlt. V. 607. sz.; EO II. 336. sz.; KRE 121–122.; *Középkori históriák*, 153–154.; 1324: AOKlt. VIII. 553. sz.; EO II. 510. sz.; *Középkori históriák*, 159.; KRE 140.

46 Például „transmisimus”, „duximus deputandum”; „confiniis Bohemie per ipsum patrem nostrum constitutus”, „constitutus in metis regni nostri”: CD IX/1. 758.; AO V. 340.; *Sopron*, I. 199.; *Fraknói*, 1899.; *Középkori históriák*, 179., 182., 186., 195.

47 *Documenta historiam Valachorum*, 121. sz.; Engel, 2001. 76.; Pór, 1892. 436.

48 DL 2239.; EO II. 482. sz.; AO II. 124.; AOKlt. VIII. 166. sz.; *Középkori históriák*, 158.; Zsoldos, 2018. 636.; Zsoldos, 2019. 202.

49 Engel, 2001. 76.

50 Zsoldos, 2000. 32.

szik, akár tíz esztendőn keresztül is”. Ha túlzó is az, hogy a király „képes százezer fegyverest magával vinni”, az a rész az igazán fontos számunkra, hogy „ameddig csak akarja, és amennyi időn keresztül kívánja”.⁵¹ Ennek fényében a királyi hadi szolgálat nem omolhatott össze a 13. század végére, legalábbis nem olyan mértékben veszített súlyából, mint ahogyan azt korábban gondoltuk. Ugyancsak a kontinuitást erősíti az is, hogy Babonics János 1317-ben már „tulajdon várainak” fegyveres népeit összegyűjtve harcol a király pártján, amikor még nem feltételezhetjük, hogy ő honorbirtokosként lépne fel a párttűző Héder nembéliek ellen, csupán arról van szó, hogy a „saját” magánúri bandériumát már úgy veszi igénybe, mint utóbb majd egy honorbirtokos.⁵²

Lajos korában minden második évben hirdettek nemesi felkelést. Ebben az időszakban egyre nagyobb számban fordulnak elő perhalasztó oklevelek, ezért a hadjáratok rekonstruálása nem olyan mértékben nyugszik csupán az adománylevelek *narratióin*, mint Károly korában. Az 1363-as a boszniai hadjárat miatt már április közepén perhalasztást rendelt el a király a Himfiék számára.⁵³ Ha megvizsgáljuk a perhalasztásoktól a hadoszlásig terjedő időintervallumokat, arra következtethetünk, hogy a nemesi felkelés igénybevétele sok esetben akár 5–7 hónapig is eltarthatott. 1346-ban május 8-án adtak halasztást november 22-ig, így a zárai hadjáratra majdnem hét hónapig vették igénybe a nemeseket.⁵⁴ Sokszor meg is hosszabbították a felkelés igénybevitelét, és újabb perhalasztást rendeltek el, „minthogy királyi hadoszlás nincs”: azaz az 1351-es litván hadjárat idején még októberben sem volt kitűzve a *residentia* végnapja, újfent pereket halasztottak, még későbbre, november 18-ra.⁵⁵ Mi több, volt, amikor a következő évre is „átnyúlt” a halasztás: 1340-ben bizonyos pereket a királyi hadoszlás 15. vagy 22. napjára, azaz már 1341-re halasztottak.⁵⁶

Amikor idegen had támadt az országra, mint 1345-ben a tatárok Erdélyre, nem volt kérdéses, hogy Lackfi András székely ispán a hadinépét – amely magában foglalhatta beszercei, medgyesi és brassói ispánként kiállítandó szász erőit is, sőt elképzelhető, hogy fivére, István révén az erdélyi vajdai kontingenseket is – a határon túlra is magával viszi, és az akkor is harcol, ha Moldvában, az ellenség „tulajdon földjén” vívja az ütközetet. A teljes erdélyi mozgósításra nem kerülhetett sor, vélhetően az idő rövidsége miatt. A tatárok ráadásul februárban törtek be, és télvíz idején kellett hadba szállást rendelni: ezért történhetett, hogy zömmel a székelyek

51 „...omnis tenetur regem sequi ubicumque voluerit cum tota gente sua, absque aliquo stipendio, et quantumcumque regi placuerit etiam ad X annos, unde rex quantumcumque vellet, [...] quanto tempore vellet, posset ducere secum centum milia armatorum”: *Descriptio Europae Orientalis*, 1916. 50.; *Descriptio Europae Orientalis*, 2013. 140.; Bertényi, 2000. 193–194.

52 DL 11 030.; *Blagay*, 84.; CDCr. VIII. 441.; KRE 110.; *Középkori históriák*, 148.

53 *AOKt.* XLVII. 183. sz.; *Thallóczy*, 1898. 357.

54 1346: DL 51 377.; *Kállay*, I. 835. sz.; *AOKt.* XXVII. 119. sz.; *Engel*, 2001. 77.

55 1351: *exercitum regium nullám babeat residenciam*: DL 56 866.; AO V. 525.; *Hanvay*, 67. sz.; *AOKt.* XXXV. 643. sz.

56 *Piti*, 2001. 41–53.

keltek fel, akik kapcsán a Névtelen szerző úgy fogalmaz, hogy „az akkor körükben tartózkodó kevés magyarral együtt” indultak hadba.⁵⁷

Egyes esetekben a király csak egy bizonyos számú vagy egyetlen megyét szólított hadba, az ispán honorbirtokosi zászlaja alatt. 1343-ban Szabolcs vármegyében „minden főpapnak, bárónak, comesnek, várnagynak, nemesnek és bármiféle helyzetű, állapotú és előmenetelű, hadakozni köteles embernek” meghagyta, hogy jelenjen meg egy kitűzött határnapra „fegyveresen, társzekerekkel és minden egyéb szükségessel” (*more exercituantium cum armis militaribus, equis et curribus plaustralibus ac alios necessario*), mivel a király hadat akar indítani az ország ellenségei ellen.⁵⁸ 1367-ben Lajos az erdélyi nemeseket készenlétre szólította fel, hogy megérkezése esetén a „legszigorúbb parancsára” tüstént hadba szálljanak, fejenként és egyetemlegesen, lovakkal, fegyverekkel és a legszükségesebb hadfelszereléssel.⁵⁹

Kiválóan jellemzi ezt a rendszert Matteo Villani: „A báróságok [*baronaggi*] Magyarországon nem örökösök, hanem ősi jogszokások szabják meg, hogy valamely báró vagy község mennyi lovas állítson ki a király szolgálatára, ha hadba megy vagy háborút indít, úgyhogy a lovasok számát és a szolgálat idejét illetőleg mindenki tudja, mi a kötelessége [...] az uralkodó felhívására rögtön, halogatás vagy késedelem nélkül mozgósítaniuk kell [...] azért mert a község vagy a báró előre készen tartja azokat, akik szolgálni tartoznak.”⁶⁰ Az itáliai szemlélő számára ez egyfajta hűbéri rendszernek tűnt, amelyben a tisztség ideiglenes, nem örökletes jellegét emelte ki ([a király kapitányai] „mindenikük hűbéri tartozása fejében három hónapig szolgáljon”). Más helyütt is hasonló szisztémáról szól a krónikás: „jöttek királyságának s mellékszágaiknak összes bárói, mindegyikük szolgálatra köteles hadinépével”.⁶¹ Ha nem is itáliai átvétel maga a *banderium*, a zászlóalj, a katonai szisztéma esetében viszont a firenzei kereskedő mégis párhuzamot vont a dél-itáliai normann berendezkedésű Szicíliai Királyság kvótarendszerre alapozott hadszervezetével.

Így kirajzolódik, mit jelentett a honorbirtokos bandériuma: nemcsak saját familiárisaiból állt, hanem a honorja alá tartozó megyék nemeseiből és a királyi uradalmak népéből, parasztjaiból, mezővárosi lakosaiból, kiváltságolt népelemeiből. Erre utal egy 1384-es adat is, amely megkülönböztetőleg szól a honorbirtokos népének és saját familiárisainak hadba szállásáról (*cum omnibus gentibus et familiaribus*).⁶² Az ilyen nagy honorbirtokosi bandériumokban a gyalogszerrel harcoló falusi paraszti népességnek lehetett a legnagyobb aránya, s egy-egy mozgósítás akár több-ezres, sőt tízezres nagyságrendű sereget is eredményezhetett. Az itáliai elbeszélő

57 Névtelen szerző, cap. 8.; Küküllei, cap. 6.

58 DL 51 217.; Kállay, I. 686. sz.; AOKt. XXVII. 119. sz.

59 DL 73 725.; Teleki, I. 158.; EO IV. 648. sz.; AOKt. LI. 823. sz.

60 „Gli Ungheri sono grandissimi popoli, e quasi tutti se reggono sotto baronaggi, e le baronie d’Ungheria non sono per successione nè a vita, ma tutte si danno e tolgono a volontà del signore [...] e hanno per loro antica consuetudine ordinate quantità di cavalieri, de’ quali catuno Barone e catuno Comune hanno a servire il loro Re quando va o manda in fatti d’arme, sicchè il numero e ’l tempo del servizio catuno sa che l’ha a fare. E perocchè alla richiesta del signore subitamente, senza soggiorno o intervallo, conviene che sieno mossi”: Matteo Villani, II. Lib. VI. cap. 54. p. 202.; Villani [Rác M.], 258.

61 Matteo Villani, II. Lib. VI. cap. 36. p. 196.; Villani [Rác M.], 254.

62 Bánffy, I. 374.; Süttő, 2003. 182. sz.

források feltehetően e típusú hadseregekre utalnak, amikor több tízezerre – egy helyütt 200 ezerre, másutt 40 ezerre – teszik „a magyar lovasok számlálhatatlan” létszámát.⁶³

Az itáliai kútfőkben is úgy tűnik, megkülönböztetnek két típusú hadjáratot: „ha keletnek tartanak”, „amaz országok felé menet”, „terjedelmes pusztán kelnek át”, akkor alkalmazzák a tömegseregeket.⁶⁴ Utóbbiaknak nem volt magas harcértéke, de a keleti, északi, balkáni hadjáratokra feltehetően ezeket alkalmazták. Ritkán álltak fel azonban tisztán ilyen tömegseregek. A firenzei krónikás is megjelenít egyfajta ket-
tősséget: „minden község s báró kijelölte azokat, akik a hadi szolgálatra ki két, ki több lóval, könnyű támadó fegyverekkel, vagyis íjjal, puzdráikban nyilakkal s személyük védelmére hosszú karddal fölszerelten állandó készenlétben tartoznak állani”.⁶⁵

Való igaz, több az olyan példa, hogy a célpontokhoz közel eső honorok fejeit bízta meg hadi feladatokkal a király: 1345-ben a cseh–lengyel határra Szécsi Miklós szepesi és sárosi, valamint Poháros Péter abaúji ispánt, a litván hadjáratokra Szécsényi Kónya nógrádi és gömöri ispánt, vagy 1371-ben a morva határra Cudar Péter trencsényi, illetve Opuliai László pozsonyi, nyitrai és turóci ispánt.⁶⁶ Nem mondható ki azonban egyértelmű szabályként, hogy az egyes honorok vagy megyék csapatait a területileg „illetékes”, azokhoz közel eső ellenfelek ellen hívták hadba. A király 1337-ben például Szabolcs megye minden hadra fogható népét fegyverbe hívja az osztrák hercegek ellen.⁶⁷ Az 1352-es belzi hadjáraton volt olyan ispán, aki a területileg közeli honor hadinépét vitte hadba, mint Ákos nembéli Pelsőci Bebek István „királyi zászlótartó” (*vexillarius regis*), és volt, aki a legtávolabbi honor élén állott (Balog nembéli Szécsi Miklós szörényi bán).⁶⁸ 1368-ban a vármegyéktől földrajzilag igen messze veszik igénybe Pok nembéli Meggyesi Simon szatmári, krasznai, ugo-
csai és máramarosi ispán hadinépét a havasalföldi hadjárat céljából.⁶⁹

A honorbirtokosi haderő szervezetét és összetételét nemcsak a katonai célpont földrajzi elhelyezkedése határozta meg, hanem az ellenfél hadereje és harcértékének minősége is. „Nehéz” ellenfelek ellen, ahol nehézlovas kontingensekre volt szükség, mint például a Habsburgok ellen, többtucatnyi honor színe-java vonult fel. Héder nembéli Köcski Sándor jelentős hadat vezetett a Habsburgok támogatására 1322-ben, és harcolt „fegyvereseinek és lovasainak bőséges sokaságával”.⁷⁰ A több ezer főre rúgó sereget – melyben nehézpáncélosok mellett kun és magyar könnyűlovasok is voltak – több honor hadinépe állította ki. Amikor könnyűlovas haderőre volt szükség, például 1345-ben a tatárok ellen, Lackfi András székely ispán lovasaira támaszkodott.

63 Matteo Villani, II. Lib. II. cap. 72. p. 83., Lib. IV. cap. 5. p. 124.; Villani [Rácz M.], 234., 246.

64 Matteo Villani, II. Lib. VI. cap. 54. p. 201.; Villani [Rácz M.], 258.

65 Matteo Villani, II. Lib. VI. cap. 54. p. 202.; Villani [Rácz M.], 258.

66 Küküllei, cap. 5., 17., 36.; Thuróczy, cap. 135., 147., 166.

67 DL 51 073.; Kállay, I. 533. sz.; AO III. 422.; AOKt. XXI. 547. sz.

68 Küküllei, cap. 17.; Thuróczy, cap. 147.; Névtelen szerző, cap. 17.; *Chron. Dubn.* cap. 170.

69 Küküllei, cap. 38.; Thuróczy, cap. 168.

70 HO I. 140.; AOKt. IX. 539. sz.; *Középkori históriák*, 163.

Nagy súllyal esett latba a szakértelem és a megbízhatóság. A király a jelentős megbízatásokra honorbirtokosai közül is csak a tapasztalt, harcedzett kapitányait küldte. Villani is a minőséget emeli ki, amikor Lajos „kiválasztott báróinak” kontingenseiről szól.⁷¹ Kont Miklós barsi, majd pozsonyi ispánként is ugyanúgy ment Nápolyba, mint Pelsőci Bebek György hevesi és liptói ispán.⁷² Az országos méltóságok ifjabb fivérei vagy fiai esetén nem volt kérdéses, hogy csatlakoznak a királyi sereghez, függetlenül attól, hogy bírnak-e egyáltalán honort, vagy honorjaik éppen hol fekszenek: így hadakozott Itáliában Druget Miklós ungi ispán és Gilétfi Miklós fia Zsámboki János bajmóci várnagy, utóbb honti ispán.⁷³

Az Anjou uralkodók valóban megreformálták a hadszervezetet, de a bandériális, saját „magán” zászló alatt vezetett nemesi kompániák helyett az volt az újítás, hogy az ispáni kontingensek átadták a helyüket a katonabáró által királyi parancsra kiállítandó területi alapú honorseregnek.

Az Anjouk igazán komoly, döntő politikai fontosságú hadjárataik során nem hagyatkozhattak csakis a honorbirtokos által kiállítandó erőkre; ha sikert akartak elérni, minőségi, kiemelkedő hadi tapasztalattal és szakértelemmel rendelkező, fizetett seregekkel kellett operálniuk. Az idegen származású zsoldosokon kívül a „minőségi” magyar haderőt is fizették. Adott esetben ezeket a kompániákat is egy-egy honorbirtokos báró vezette harcba, a zászlaja alatt. A honoros azonban a hadszínterekre nem a fenti, vegyes összetételű hadinépét vitte magával, nem is csak saját familiárisait, saját magánhadseregét, hanem úgy tűnik, válogatott, fizetett katonákat – igaz, feltehetően ezt a kontingenst is a saját, honorbirtokosként is alkalmazott zászlaja alatt vezette. A nyugati krónikások ezt a fajta kontingenst tekintették bandériumnak.

Sok esetben a királyi udvar szervezett és állított fel – főleg a nyugati hadjáratokra – egy-egy jól képzett kontingenst egy báró, egy aulitag vezetése alatt, és tagjaikat fizette is. A Barlettánál kitűnő és a Lackfi-bandérium tagjaként István vajda zászlaját egy apuliai vár fokára kitűző, majd a litván hadjáratban, 1352-ben Belz ostrománál is hadakozó Marócsuk – ő nem a klasszikus fizetett stipendiárius, hiszen udvari lovag és beregi ispán is volt – vélhetően az aula „szervezésében” került Lackfi zászlaja alá. A Névtelen Minorita a Lackfiak mellett csak őt nevesíti az uralkodót a litván hadjáratról hazakísérők között.⁷⁴

Maga a szisztéma, az, hogy a nagyrészt előkelő nemzetségekből származó királyi (vagy udvari) ifjakat a király beveti, Zsoldos Attila kutatásai alapján nem újdonság, ahogy az sem, hogy saját csapattal vonultak fel, ha úgy tetszik, saját *vexillumot* vezetve. Zászlóaljuk magában foglalt többeket a családfő kíséretéből. Az, hogy a királyi zászló alatt szolgálókat vagy „udvari csapatokat” külföldi hadjáratra a király fizeti, nem mondható újdonságnak. Az Aranybulla kimondta, a király nem követelhetette meg szervienseitől az idegenben való hadba szállást, legfeljebb azok-

71 „...con da cavaliere o più eletti Ungari”: Giovanni Villani, III. Lib. XII. cap. 107. p. 1610.; Matteo Villani, II. Lib. I. cap. 89. p. 46.; Villani [Rácz M.], 174., 222.

72 Küküllei, cap. 9., 17.; Thuróczy, cap. 139., 147.

73 Előbbi Salerno kapitánya lett. Küküllei, cap. 17., 22.; Thuróczy, cap. 147., 152.

74 Névtelen szerző, cap. 13., 17.; *Chron. Dubn.* cap. 166., 170.

tól, akik ispánságot vagy „pénzünket bírják”. Valószínűsíthető, nem volt példa nélküli, hogy már az Árpád-korban fizetett nemesek hadakozzanak külországi hadjáraton. Ha nincs is sok összekötő adat a késő Árpád-kor és a Lajos-kor fizetett elemei között, vélhetően kontinuitással számolhatunk e területen is. Ahogyan a királyi ifjak vezette csapatok lényegében a „királyi zászló alatt” történő hadakozást jelentették az Árpád-korban, az Anjouk alatt is természetesnek vehető, hogy egy-egy aulata, udvari lovag bandériuma is alapvetően szervezetileg a királyi zászló alatt szolgált. Az udvari lovagi haderő képezte a királyi *vexillum* magvát. A nagyobb hadjáratok kapcsán a források kiemelik, hogy a király „bároi és lovagjai” vettek részt.

Engel Pál megpróbálta rekonstruálni, miként zajlott az aula által mozgósított fizetett sereg mobilizálása. 1380-ban egy, a királyi aula által verbuvált sereg főkapitánya, Horváti János macsói bán szerződést kötött Firenzével maga és az egész sereg nevében. A dokumentum révén bepillantást nyerhetünk abba, milyen parancsnoklati rendszer és hierarchikus szisztéma működött: a két alvezér, a magyarok alvezérei (*seneschallus*) és további tisztek, illetve altisztek (*maior, caporalis, conductor*) kezességet vállaltak, hogy nem dűlják Firenze és szövetségesei birtokait.⁷⁵ Tudjuk, hogy már Lackfi István 1348-as, németekkel kiegészült serege is hasonló módon épült fel, a fő- és altiszteket pedig választották. Egy másik dokumentumból kiderül, a kontingenst Lajos fizette, mivel megbízta Firenzét, a zsoldjuk következő részletét, nem kevesebb, mint 40 ezer aranyforintot, hitelezze meg számára.⁷⁶ Mivel a sereg vezetői mind az aula tagjai: udvari lovagok vagy az udvarral szoros kapcsolatban álló családok ifjabb fiai, adja magát a feltételezés, hogy a királyi aula szervezte az akciót, válogatott ifjakból, s így megfelelő minőségű, magas harcértékű hadakozó kompániát küldhetett Itáliába. A nápolyi hadjáratok idején kiválasztott „kapitányok vezérlete alatt” küldött sereget a király.⁷⁷ Kont Miklós pohárnokmester mellett fivére, Lőkös is közvetlenül a királytól kapott megbízatást, saját kontingensével őt is a hadjáratra rendeli Lajos.⁷⁸ Ilyen kisebb udvari lovagi kompánia lehetett az is, amikor „Lackfi Miklós és Pál alig 50 magyar zsoldossal” Tarantói Lajos egy kisebb csapatával ütközött meg.⁷⁹ A Névtelen szerző is beszámol a „20 vagy csak kevéssel több magyarból” álló kisebb csapatok portyáiról.⁸⁰ Ugyanakkor arról is tudunk, amikor Lackfi Miklós nemcsak saját csapata élén harcol, hanem egyes rokonait és a família feje, István vajda „háza népét magához véve”, a magánúri Lackfi-bandérium elemeit „elorzva” 150 harcossal önálló rajtaütésre adja a fejét.⁸¹ Miklós és Pál, István vajda ifjabb fivérei udvari lovagok voltak, és ebben a szisztémában, az aula szervezésében kaptak megbízást a királytól ők is önálló zászló vezetésére. Emellett zempléni ispánok is voltak, azaz feltehető, hogy ispáni csapataik egy részét is magukkal vitték. Lehet, hogy az 1355-ben Zürich ellen vezetett seregben is voltak ud-

75 Wenzel, *Dipl. Eml.* III. 387–390. 185. sz.

76 Wenzel, *Dipl. Eml.* III. 374–378. 182. sz.

77 Matteo Villani, II. Lib. I. cap. 89. p. 46.; Villani [Rácz M.], 222.

78 DL 4091.; AO V. 340.; *AOkt.* XXIII. 878. sz.; *Középkori históriák*, 182.

79 Küküllei, cap. 20.; „cum quinquaginta stipendiariis”: Thuróczy, cap. 150.

80 Névtelen szerző, cap. 11.; *Chron. Dubn.* cap. 164.

81 Névtelen szerző, cap. 16.; *Chron. Dubn.* cap. 169.

vari ifjak, hiszen a vezér, Lackfi Pál ugyancsak udvari lovag volt, s a Névtelen szerző meg is emlékezik arról, hogy 15 „ifjú” esett el.⁸²

Az aula ifjai gyakorta akár több évtizedig szolgáltak az udvarban, ami egyfajta állandóságot hordozott, s végeredményben majdhogynem egy bizonyos értelemben állandóan rendelkezésre álló, mi több, tapasztalt és válogatott haderőt biztosított. Az *aulae regiae miles* körén belül is létezhetett egy belső mag, amely mindig a király közvetlen kíséretét alkotta. A Névtelen szerző „40 személyről” szól, akik a királyt Belz alól hazakísérték, s vezetőiket, akik többnyire a Lackfiak családjából kerültek ki, meg is nevezi.⁸³ Ez összhangban van azzal a „30 főnyi kísérettel”, amelyről Villani azt írja, hogy tagjai a zarái hadjáraton közvetlenül a királlyal együtt indulnak, s a bárók hadinépe csak őket követte.⁸⁴ Többször halljuk, hogy az aula ifjai egyfajta testőri szerepet is elláttak, például Belz alatt Perényi Miklós „emelte fel a földről a sebesült királyt”, és „a hátán vitte át” a vizesárkon.⁸⁵ Az aula tagjai, ha kellett, akár „túszként is ott maradtak” idegen földön, mint például Tarkői Rikalf fia László az 1351-ben Kiejstut litván fejedelemmel kötött béke kezeseként.⁸⁶ Az elbeszélő forrásokban nevesített szereplők is szinte egytől egyig a király mellett a leghosszabb ideig szolgáló udvari lovagok, mint például Cudar Péter, Ákos nembéli Mikcsfi Prodavizi István vagy Zsámboki János. Sokan el is estek közülük.

Az aula tagjai értékesek voltak a király számára, járatosak voltak a hadművészetben, a hadjáratokban eltöltött hosszú évek során egyikük-másikuk kitűnő hadvezérré vált. Egy-egy kiemelkedő udvari ifjú – mint Vásári Tamás vagy Himfi Benedek –, anélkül hogy „hivatalos” tisztet viselt volna, önálló hadsereg vezetésére is megbízást kapott.⁸⁷ Nem véletlen, hogy mind Lajos, mind András herceg nevelője, a harci tudományokban való *pedagogusa* udvari ifjú volt, aki utóbb a harcokban is kitűnt.⁸⁸ Csőr nembéli Gönyűi Péter fia Tamás csókakői várnagy Károly havasalföldi hadjáratán „ahányszor az alattunk lévő lovat botladozni és fáradni látta, annyiszor akarta saját lovát [...] alánk adni”. Maga is a király fia erkölcsének „mesterévé és formálójává” lett.⁸⁹ Az aula intézményének ezen hasznára gyakran utaltak is az oklevelek: „ifjú korától kezdve udvarunkat kísérve és ott állandóan híveink és kedveltjeink körül időzve és tartózkodva, mi és országunk minden hadjáratában”.⁹⁰ Kanizsai János udvari lovag adománylevele is azt emelte ki, hogy „szakadatlanul mellettünk tartózkodott”.⁹¹ A legnagyobb hadi vállalkozásokon az udvari lovagok familiárisairól is

82 Névtelen szerző, cap. 19.; „iuvenis”: *Chron. Dubn.* cap. 172.

83 Névtelen szerző, cap. 17.; *Chron. Dubn.* cap. 170.

84 Matteo Villani, II. Lib. VI. cap. 36. p. 197–198.; Villani [Rác M.], 254.

85 Névtelen szerző, cap. 17.; *Chron. Dubn.* cap. 170.

86 Névtelen szerző, cap. 16.; *Chron. Dubn.* cap. 169.

87 A király 1356-ban Vásárra hagyta az itáliai seregek vezetését. Veszprémy, 2008. 188.

88 Poháros Péter, 1347: DL 64 029.; AO V. 132.; AOKlt. XXXI. 918. sz.; *Középkori históriák*, 180.; Csukovits, 2020. 346.; András herceg „*pedagogusa*”, (Kenezsici) Jula fia Miklós: „*aule nostre miles fidelis pedagogusque excellentis principis domini Andree*”: DL 3726.; AO IV. 450.; AOKlt. XXVIII. 684. sz.; *Középkori históriák*, 137.

89 1335: AO III. 175.; AOKlt. XIX. 276. sz.; EO I. 843. sz.; Györffy, 1964. 31. sz.; *Középkori históriák*, 174–175. DL 94 069.; AO III. 296.; AOKlt. XX. 436. sz.; *Középkori históriák*, 176.

90 1350: DL 4146.; *Sopron*, I. 212.; AOKlt. XXIV. 628. sz.; *Középkori históriák*, 183.

hallunk, tehát egyre nagyobb számú *aulicus*i kontingensek szerepelnek a harcokban. Az ilyen, bárók vagy aulatagok által felállított, szinte állandó jelleggel rendelkezésre álló bandériumokra utalhat Matteo Villani jellemzése: „a király kiválasztotta 30 főemberét, s valamennyit 500 lovas magyar kapitányává tette”.⁹²

Nem lehet általánosítani, hogy a keletre, északra rendelt seregek mindig automatikusan gyengébb harcértékűek lettek volna, vagy csupán honorbirtokosi vegyes hadinépekből álltak volna. Több esetben megerősítette a honoros hadakat a király a királyi zászlóból és *aulicus*ai bandériumaiból, vagy más esetben kunokat és jászokat rendelt a stratégiai fontosságú hadi vállalkozásokra. Kont Miklós nádor a bolgár hadjáratra nemcsak saját hadinépét, „atyafiát és rokonát”, hanem egyéb „katonákat és szervienseket” is vitt zászlaja alatt (*cum plurimorum fratrum, proximorum, militum et servientium*).⁹³ Itáliában nélkülözhetetlen volt a fizetett elem, de a *stipendiarius*ok alkalmazása más stratégiaiilag fontos térségben, akár a litván, akár a bolgár hadjáraton is gyakorlat volt. A trevisói hadjáraton, 1373-ban Lajos több hónapra keresztül mozgó hadikincstárt üzemeltetett, ellátta a fővezért, Himfi Benedeket „három hónapra előre készpénzzel”, és megbízta, rendelkezzen vele, mennyi zsoldot juttat a sereg többi részének, Lackfi Imre és Cudar György hadinépének.⁹⁴

Az udvari lovagi zászlóaljakat magas minőségű haderő alkotta, lándzsákban állottak fel. Egy *lancea* vagy *gleve* egy nehézfegyverzetű lovasból (*armatus*) és a „lándzsa alá tartozó” 2-3 könnyűlovas íjászból (*pharetrarii [...] sub eisdem lanceis*) vagy számszeríjászból, vagy könnyűlovasból (*sagittarii* vagy *arcerarii*, utóbbit néha felváltva használják a *pharetrarius*szal) állott. Ez az arány azonban nem általánosítható, mindig a körülményekhez, a katonai helyzet szabta igényekhez alakították. Az itáliai hadszíntéren, úgy tűnik, a nehézlovasok aránya nagyobb volt, mint máshol. Lackfi Miklós kompániája 1350-ben „100 fegyveresből és 50 tegzesből állott”.⁹⁵ Ilyen, néhány lándzsából és íjászokból álló udvari lovagi kompánia tűnik fel Bulgáriában 1366-ban, amikor Himfi Péter udvari lovag, bolgár bán küld 60 nehézlovast íjászokkal (*sexaginta armatos cum pharatrariis*) bátyjának, Benedeknek.⁹⁶ A lándzsafőt számították *stipendiarius*ként.

Kevés adatunk van arra, hogy egy-egy honorbirtokosi haderőt a király fizetett volna, egy-egy példa alapján azonban úgy tűnik, ha arra volt szükség, kardinális jelentőségű területeken, például a bolgár bánóságban, a király a honorosának is rendszeresen utalt ki fizetséget. Vidin védelmének a gyengébb harcértékű honorbirtokosi vegyes had nem biztos, hogy sikeresen helytállt volna, a minőséget pedig – ami itt a bárófiak magánbandériumát jelenti – meg kellett fizetni. A király így az Itáliában alkalmazott szisztéma szerint rendelt a hadszíntérre mozgó hadipénztárt,

92 Matteo Villani, II. Lib. VI. cap. 36. p. 197.; Villani [Rác M.], 254.

93 1365: *AOkt.* XLIX. 330. sz.; Thallóczy, 1898. 358.; Gyárfás, 1870–85. I. 500.; *Középkori históriák*, 202.

94 „...vos ad tres menses expedivimus pecunia inparata”: DL 41 887.; *Doc. Rom. Hist. C. XIV.* 199. sz.; Áldásy, 1910. 3.; „Gentibus etiam domini [...] tantam de ipsa pecunia pro mutuo recipienda detis”: DL 47 884.; *Doc. Rom. Hist. C. XIV.* 201. sz.; Áldásy, 1910. 4.; Makkai–Mezey, 284–285.

95 Névtelen szerző, cap. 13.; „cum centum hominibus armatis et cum quinquaginta pharetris”: *Chron. Dubn.* cap. 164.

96 *Doc. Rom. Hist. C. XIII.* 334. sz.; Gjuzelev, 1980. 8. sz.; Holban, 1956. 34. 2. j.; Thallóczy, 1900. 605.; Makkai–Mezey, 281.

s a hadvezér igényei alapján akár többször is feltöltötte azt. A hadvezérnél volt „a király pénzéből” (*pecunia nostra*), mellyel rendelkezhetett a hadjárat tartamára.⁹⁷

Más esetekben is felmerül a kérdés, hogy a honorbirtokos megkövetelhet-e teljes mértékben a saját költségen való hadba szállást. Ha csak a honorkörzet nemességének saját anyagi erejére hagyatkozott volna, igazán komoly, hosszú távú hadjáratot nem vezethetett volna. Ha nagyon gyérek is az adataink arra, hogy a honoros mennyit és mivel járult hozzá saját bandériuma felállításához, feltehető, hogy a nemesek csupán a hadba szállás napjáig látták el magukat. A csekélyebb anyagi forrásokkal rendelkezőknek még a hadba szállás, a felfegyverkezés vagy egy ló ellátása is gondot jelentett. Így az a véleményünk, a honoros saját honorjövédelmé arra is szolgált, hogy csapatai költségeit, ellátását, s ha kellett, megfelelő fegyverekkel való ellátását fedezze. Nem képzelhető el ugyanis, hogy egy-egy szerényebb jövedelmű megyei nemes „kibírt” volna egy litván vagy boszniai hadjáratot, nem is beszélve a nem nemesi hadakozókról, akiknek az ellátása, továbbá a logisztika, a szállítás, a hadtáp megszervezése a honorosra hárult a *residentia exercitus* napjáig. Ha a király a honoroson keresztül nem fizeti és nem látja el embereit az ország költségén, minden jelentősebb, határon átnyúló offenzíva napokon belül összeomlott volna. Így a honoros bandériumok hadinépe is fizetett volt, még ha klasszikus értelemben nem is volt *stipendiarius*. Nem képzelhető el, hogy egy szatmári birtokos nemes maga vállalta volna, hogy akár heteken keresztül vár a gyülekezőhelyen egy litván hadjáratra indulva, s gondoskodik maga és lova, esetleg fegyvernőkei, íjászsai hadtápjáról. Legtöbbjük anyagi ereje legfeljebb azt tette volna lehetővé, hogy „kifényesített” karddal megjelenjen az *exercitusban*.

A 14. század vége felé megjelenő és egyre gyakrabban alkalmazott *stipendiarius* a honorrendszer alkonyát jelzi, hiszen a *stipendiariusok* már legtöbbször szerződésben meghatározott fizetséget kaptak. Az *exercitusban* legtöbbször azonban a század vége felé már egyre kevésbé voltak képesek akár csak magukat is megfelelően felfegyverezni.

Egyfajta „vegyes” típusú seregekkel lefolytatott hadjárat volt az 1368-ban Havasalföldre vezetett akció. Itt részt vettek a klasszikus honorbirtokosi bandériumok, Lackfi Miklós erdélyi vajda „erős serege az erdélyi rész nemesseivel és székeleyeivel”, mi több, ungi és zempléni honorja hadinépével és Meggyesi Simon szatmári honorjának fegyvereseivel. Egy igen jelentős, földrajzilag is körülhatárolható területről felállított sereg tűnik a szemünk elé.⁹⁸ A vajdai honor szinte összes hadra fogható eleme jelen volt, az alvajdától a küküllővári várnagyon keresztül a székely lófőökig. Lehetséges, hogy a király megtámogatta ezt a seregrészt a központi királyi *vexillum* néhány bandériumából is, Meggyesi mellé „más előkelőbb lovagjait” küldve. Maga a „király személyesen tört be Bulgárián át”, a fő erők nem lehettek ott. De mivel az udvari kontingensek masszív erejét nélkülöznie kellett, a vajda súlyos vereséget szenvedett: „óvatlanul továbbhaladva bezáródott” egy szűk szurdokba, torla-

97 DL 48 000.; AOkt. L. 1002. sz.; *Doc. Rom. Hist. C. XIII.* 53. sz.; Gjuzelev, 1980. 3. sz.; Holban, 1981. 174–175.; Thallóczy, 1900. 606–607.

98 Kristó, 1988. 158.

szok és sűrű tövisbozótok közé, hasonló módon, mint 1330-ban a Vöröstoronyi-szorosban.⁹⁹

A hadjáratokon szereplő, gyakorta az udvari lovagokhoz köthető magánbandériumokat leggyakrabban az aula szervezhette, de elképzelhető, különösen a 14. század vége felé, hogy egyes bárók saját költségükön szereltek fel hasonló minőségű magánbandériumokat, amelyekkel egyszerűen haszonszerzés céljából álltak hadba.¹⁰⁰ 1352-ben Nagymartoni Miklós saját költségén, saját hadinépével vett részt a litván hadjáratban.¹⁰¹ Mermonya udvari lovag Záránál „a maga és familiárisainak hatalmas költségén, a mi pénzbeli támogatásunk nélkül csatlakozott hozzánk”.¹⁰²

A forrásokban sokféleképpen tüntetik fel, ha egy báró vagy ispán hadinépével vonul fel (*cum hominum sua; cum gentibus hominibus suis; cum gentium armigerorum* vagy *exercituum; cum suis armigeris clientibus; cum comitiva gentium militantium*).¹⁰³ Bizonyos kettősség azonban megfigyelhető a hadinépen belül: vannak nemzetségi vérokronok és familiárisok (például *plures consanguinei et proximi ac seruiantes sui*), ami alapján meg is kísérelhetjük, hogy hipotetikusán elkülönítsük, mikor van szó a magánfamiliáról; mikor vállalkozik valaki a király szolgálatára fizetségért, saját fegyveres népével; valamint mikor viszi hadba a honorbirtokának teljes hadinépét.¹⁰⁴ Itt óhatatlan az átfedés, inkább arról van szó, hogy az egyik típusú hadjáraton fizetett szolgálatot vállal valamely báró, akár a haszonszerzés reményében, a másik típusban pedig királyi kötelezettséget teljesít. Ám egyik s másik hadi akcióra is elkísérhették „hivatalos” honoros bandériumának vállalkozó kedvű nemesei is, nem csupán saját familiárisai. Van, amikor Lackfi István erdélyi vajda „saját hadinépével” (*cum sua gente*) harcol Ausztriában és Csehországban, s van, amikor a király, „serege parancsnokává” (*maior* vagy *antecessor exercitus*) megtevé, „szervienseivel” „a rácok földjére rendeli” (*cum seruiantibus suis in ipsam terram Raciensem destinasset*). Előbbi vonatkozhat egy fizetett, nyugati vállalkozásra, amelyre magánfamiliáját vitte, utóbbi pedig egy királyi mozgósító parancsra teljesített honoros szolgálat, vajdai honorja hadinépével.¹⁰⁵

Az oklevelek többféleképpen fogalmazznak, nem csupán familiárisokról, hadinépről vagy bandériumról szólnak, hanem sokszor két-három kifejezéssel élnek, például Kont Miklós is „familiájával, valamint kíséretével”, *comitivájával* vonul Nápolyba, sőt megkülönböztetik „hozzátartozóit”, „rokonait”, illetve famulusait, szervienseit.¹⁰⁶ 1347-ben Lajos kiemeli Hahót nembéli Alsólendvai Miklós számos „famulusa és rokona” érdemeit.¹⁰⁷ Különösen érdekes a *proximi* és a *fratres* vagy

99 Fivére, csáktornyai Lackfi István székely ispán volt. Küküllei, cap. 38.; Thuróczy, cap. 168.

100 Már Károly hadfainak is nagy hasznot hozott a háború: Csukovits, 2012. 78.; B. Szabó, 2020. 273.

101 „...in propriis sumptibus et expensis”: DL 4277.; AO V. 576.; CD IX/2. 138.; AOKt. XXXVI. 291. sz.

102 1364: DF 218 565.; CDCr. XIII. 332.; AOKt. XLVIII. 54. sz.; *Középkori históriák*, 199.; Borosy, 2004. 425.

103 EO II. 911. sz.; *Temes*, 157.; CD VIII/4. 392., V/3. 344., X/1. 345., 358., X/3. 33.; *Bánffy*, I. 389.

104 1324: DL 86 969.; CD VIII/2. 547.; AOKt. VIII. 543. sz.

105 DL 3553.; *Sopron*, I. 199.; EO III. 400. sz.; AOKt. XXXI. 611. sz.; C. Tóth, 2000. 96. 15. sz.; *Középkori históriák*, 179.

106 „...magna et honesta familiarum cum commitiva [...] proximorumque et serviencium suorum”: DL 4091.; AO V. 340.; AOKt. XXXIII. 878. sz.; *Középkori históriák*, 182.

107 „...famuli et proximi”: DL 2153.; CD IX/1. 507.; AOKt. XXXI. 650. sz.

fratres proximi, esetleg *proximi et amici* fordulatok alkalmazása, amely kifejezések kétségtelenül másra vonatkoznak, mint a „hadinép” vagy „sokaság”. Van, amikor a források kifejezetten ellenpontoszák is, hogy valaki a bandériumban a honoros zászlaja alatt harcol, vagy pedig familiárisa annak (*banderio eorum proprio et familiaribus suis*).¹⁰⁸ A forrásokban sokáig megmarad ez a fajta kettősség (*cum omnes gentibus et familiaribus*), külön kezelve a zászló alatt és a famíliában szolgálókat (*sub banderio et in familiaritate*), valamint a vérrokon hadakozókat (*consanguinei*).¹⁰⁹ Héder nembéli Köcski Sándor későbbi országbírónak az 1322-es mülldorfi csatában nyolcvan rokona és „előkelőbb szerviense” (*valentes servientes*) esett el – ők nem csupán a honorbirtokosi bandérium tagjai voltak.¹¹⁰ I. Károly a Balog nembéli Szécsieknek adott adománylevelében ugyanígy megkülönbözteti a „rokonait” és szervienseiket, „a nekik szolgálókat”.¹¹¹

Ebből a kettősségből igen vakmerő dolog lenne komoly következtetéseket levonni, de mindenesetre elgondolkodtató, a források arra mutatnak rá, hogy a bárói, ispáni zászlóaljok sokféle hadielemből állhattak, a saját nemzetségágból származó „rokonoktól” a szervienseken át a kompániáig, a *comitiváig*, együttesen alkotva mindenféle népet (*gentes exercitiales*). A 14. század második felében egyre gyakrabban feltűnő újabb elnevezések pedig már a fizetett famíliaelem irányába mutatnak.

A század második felében egyre gyakrabban tűnnek fel a bandériumokban kifejezetten *stipendiariusként* említett, rendszeresen fizetett, harcedzett, tapasztalt, professzionális elemek, amelyek egy része idegen származású (cseh, német) volt. A Névtelen szerző mintegy egyenlőségjelet is tesz a német és a zsoldos közé.¹¹² A király maga is alkalmazott a királyi zászló alatt, saját központi bandériumában idegen zsoldosokat. Eleve zsoldosokat toborzott egyes nyugati hadjárataira, vagy speciális célokra. Zára ostromára kifejezetten német zsoldos elemet is fogadott fel.¹¹³ A stratégiai fontosságú Töröcsvár védelmére az 1370-es évek végén angol íjászokat rendelt.¹¹⁴ Angolok lévén, első gondolatunk az lehetne, hogy ők vélhetően hosszú íjjal hadakozók voltak, de a használt terminológia (*briganciis et balestrariis*) alapján számszeríjászoknak, esetleg nagy nyílvetőgépek, esetleg bármilyen hajtó- vagy ostromgép kezelőinek kell őket gondolnunk. A legvalószínűbb, hogy az Itáliában *arcubalistarius* névvel illetett számszeríjászok voltak. A „briganti” elnevezés is a százéves háború hadszíntereiről származó kompániatagokra vonatkozhat. Vidin védelmében is *balistarius*okat alkalmazott Lajos, s kapitányuk egy bizonyos Bernabo

108 Familiárisok, más hadinépek és nemesek a zászló alatt: 1352: „aggregato virorum fidelium et aliarum suarum gencium militancium et nobilium [...] proprium vexillum numerosa multitudine gencium armis bellicis”: DL 66 513.; CDCr. XII. 78.; *Blagay*, 129.; *AOKt.* XXXVI. 176. sz.

109 1384: *Bánffy*, I. 374.

110 „...proximi et valentes seruientes sui, certo numero fere octuaginta [...] occiderunt”: HO I. 140.; *AOKt.* IX. 539. sz.; *Középkori históriák*, 163.

111 „...proximorum eius et servientum”: Györffy, 1964. 6. sz.; EO II. 639.; *AOKt.* XIII. 149.; *Középkori históriák*, 169.

112 „...teutonicí seu soldati”: Névtelen szerző, cap. 13.; *Chron. Dubn.* cap. 166.

113 Zára ostromáról részletesen lásd: Csákó, 2021. ltt: 1156.

114 *Kükkillei*, cap. 38.; *Thuróczy*, cap. 168.

volt, vélhetőleg itáliai zsoldos.¹¹⁵ A hazai forrásokból sem idegen a *balistarius*, általában számszeríjászt jelölünk vele, de pattantyúst, hajítógép-kezelőt is. Létezett királyi *balistarius* egység.¹¹⁶

Hadvezetés – hadszervezés – stratégia

Lajos kortársai közül az egyetlen, a seregét maga vezető uralkodó volt.¹¹⁷ Többször is tanúbizonyságát adta, hogy a harcos király, a *bellator rex* nem csupán propaganda-imázs. Nem véletlen, hogy kedvelt olvasmányának, az Arisztotelésznek tulajdonított – s a tanítványa, Nagy Sándor számára „írott” – *Secretum Secretorum* 1360 körül készített kódexének *frontispicium*-án is lovagkirályként, teljes fegyverzetben szerepel Lajos, fegyverkabátja alatt sodronyvértben. Egyik kezében jogar – akár egy marsallbot –, a másikban pajzs, rajta sisakja, forgóján természetesen a jobbra néző struccal, s a csőrében patkóval (lásd a hátsó borítólapon belső oldalán).¹¹⁸ Nápolyba „fegyveres népével, maga is fegyverben, sisakkal a fején” vonult be, „s nem akart baldachint [...] sem másféle pompát”.¹¹⁹ Az „elefánt módjára a csatára fellelkésült” uralkodó több alkalommal megsebesült, mert „olyanra ragadtatta magát, ami nem illik a királyi felséghez”.¹²⁰ „A sereg haladtakor minden egyes napon a lovagok csapatai között szokott fegyveresen lovagolni.”¹²¹ 1346-ban személyesen ment be a zárai ostromzár mögé, hogy bátorságot öntsön a városiakba.¹²² Rendszeresen személyesen tartott hadiszemlét minden reggel még a legnagyobb veszélyek közepette is. Aversánál az ostrom kellős közepén érte egy számszeríjlövedék, Canosánál az ostromlétrán sebesült meg „kövek ütéseitől”, a litván hadjáraton, Belznél is fejét érte egy „fabunkó, swlyoknak mondott kalapács”.¹²³

Európa-szerte valóban kivételes volt, ahogy lovagkirályhoz méltóan, sok esetben személyesen vezette seregét, és vett részt a harcokban. A királyt egyfajta bensőséges kapcsolat is kötötte saját harcostársaihoz. A Szeret folyón való átkelésénél „74 alkalommal úsztatott keresztül”, segédkezve az átúsztatásban, mivel a folyó sodrása „megrémítette” harcosait, s maga járt elöl, mondván, „amit láttok, én cse-

115 DL 108 014.; EO IV. 758. sz.; *Doc. Rom. Hist.* D. 54. sz.; *Kállay*, II. 1628. sz.; Holban, 1956. 45–46.; Thallóczy, 1900. 607.; Makkai–Mezey, 282.

116 1303: *AOkt.* I. 422. sz.; 1310: *AOkt.* II. 1008. sz.; 1341: *AOkt.* XXV. 193. sz.; 1343: *AOkt.* XXVII. 822. sz.

117 Hadjáratainak eseménytörténetét itt nem részletezem. A legfontosabb munkák: Miskolczi, 1933; Miskolczi, 1934; Domanovszky–Vértesy, 1900; Baumgarten, 1902; Skorka, 2016; Vásáry, 2006; Wertner, 1918; Wertner, 1905; Pór, 1899.

118 Oxford, Bodleian Library, Hertford College MS D 2. f. 1r.; Csukovits, 2020. 348.; Wehli, 1982. 136.; Dercsényi, 1941. 146.; Fábrián, 2020. 111.

119 „...con sua gente armati ed elli medesimo armato colla barbuta in testa, e non volle palio [...] né altra pompa”: Giovanni Villani, III. Lib. XII. cap. 112. p. 1625.; Villani [Rácz M.], 187.

120 Névtelen szerző, cap. 13.; Küküllei, cap. 19.

121 Küküllei, cap. 19.

122 Giovanni Villani, III. Lib. XII. cap. 59. p. 1537.; Villani [Rácz M.], 160.

123 Küküllei, cap. 19., 22.; Névtelen szerző, cap. 13., 17.; Csukovits, 2013. 37.

lekszem, ugyanazt tegyétek valamennyien”.¹²⁴ Itáliában is maga mentette ki egy katonáját a folyóból, amikor elragadta az örvény.¹²⁵

Mindezt a helyén kell kezelnünk, a lovagkirályi geszta követelményei ismeretében, de a történeteknek lehet valóságalapja: nevezetesen az, hogy Lajos nem hagyta el a hadoszlopot, hanem személyesen ügyelt a visszavonulásra. A legtöbb esetben, ha nem is állt hadban végig egy több hónapos hadjárat során, a hadszíntér közeléből irányított, és várta a híreket, a felderítők jelentéseit. 1373-ban is meghagyta az orsovai várnagynak, hogy állandóan „éberen” figyelje a határszélen az eseményeket, és haladék nélkül értesítse az ellenséges hadmozdulatokról.¹²⁶ Csak a veszély elültével távozott a frontvonal mögül: 1375-ben Erdélyben májustól szeptember közepéig Várad, Szeben, Kolozsvár és Temesvár között mozgott, s ott volt, ahol és ahogyan a szükség megkívánta. 1377-ben végig irányította Belz héthetes ostromát.¹²⁷ Hadparancsait személyesen adta ki, a mozgósításokat maga rendelte el. Legtehetségesebb és leginkább foglalkoztatott hadvezéreivel személyesen tárgyalta meg az indítandó hadjáratok részleteit. Az egyik legtömörebb, néhány soros parancsát Lajos Himfi Benedek temesi ispánhoz írta 1371-ben, feltehetően a cseh hadjáratral összefüggésben: „mihelyt e levelet látod, azonnal kelj útra hozzánk [...], s bárhol vagyunk, keress fel”.¹²⁸

Lajost hadvezérként nehéz méltatni, a fennmaradt források is arra adnak lehetőséget, hogy inkább hadszervezői erényeit emeljük ki. Lajos járatos volt a „had művészetében”, magas stratégiai felkészültséggel rendelkezett. A legtöbb esetben jól meggondolt, kiérlelt haditerv alapján indult útnak, megfelelő felderítés után és a lehető legrészletesebb információk birtokában. 1374 nyarán például Himfi Benedek temesi ispánnak azonnal sietnie kellett az udvarba, ahogyan csak tudott – „gyors menetben” –, s tájékoztatnia az uralkodót mindenről, ami tudomására jutott a havasalföldi ügyek pillanatnyi állásáról.¹²⁹ Ahogyan a *Secretum Secretorum* is mondja, az uralkodónak „előrelátónak” és „körültekintőnek” kell lennie.¹³⁰

A hadjáratok kezdetén nem indult útnak, „csak amint úgy találta”, hogy a folyókon „való átkelése biztosítva van”, s előreküldött egységei elő nem készítettek a terepet.¹³¹ Leginkább több sereggel vonult fel, csapatai összehangolt rendszerben követték egymást. Az egyes egységek akár több száz kilométerre is voltak egymástól, önálló, független, de időben és térben tudatosan összehangolt hadmozdulatokat végeztek. 1363-ban Boszniába két tekintélyes sereg vonult fel – az egyik

124 Névtelen szerző, cap. 17.

125 Csukovits, 2013. 37.

126 DF 285 849.; EO IV. 596* sz.; EO V. 27.; CD IX/5. 627–628.; *Doc. Rom. Hist. C. XIV.* 226. sz.; Thallóczy, 1900. 601.

127 Pószán, 2019. 167–168.

128 DL 41 849.; Makkai–Mezey, 282.

129 DL 47 883.; *Documenta historiam Valachorum*, 207. sz.; EO V. 73. sz.; *Doc. Rom. Hist. C. XIV.* 331. sz.; *Doc. Rom. Hist. D.* 63. sz.; Makkai–Mezey, 285–286.; Thallóczy, 1900. 614–615.; Kumorovitz, 1983. 974–975.

130 Igaz, a szöveg azt javasolja, hogy az uralkodó ne vonuljon személyesen hadba, a király azonban ennek ellenére az első sorokban harcolt. Fábíán, 2018. 83.

131 Matteo Villani, II. Lib. IX. cap. 32. p. 298.; Villani [Rácz M.], 282.

a nádor és az esztergomi érsek, a másik a király parancsnoksága alatt.¹³² 1375-ben két irányból vonultak a seregek a havasalföldi vajda ellen. Az egyik a Szörénységen keresztül hatolt be, a másik Dél-Erdélyben maradt, egy esetleges ellentámadás ellen biztosítani. A térben és időben önállóan mozgó erők nemcsak az utánpótlást, a felderítést és az erők esetlegesen szükséges átcsoportosítását könnyítették meg, hanem egymás segéderőiként is szolgáltak, különösen a Balkánon, ahol gyakorta kivárársra játszott az ellenfél, és nem akart csatát állni. Szerbiában 1359-ben két hadsereg vonult fel, és szinte hatalmába kerítette az egész országot, mert a cár a hegyszorosok közé és az erdőségek védelme alá húzódott, „nem mert a mezőn szembeszállni”.¹³³ 1368-ban a havasalföldi hadjáraton is több seregetest, több oldalról vonult fel: Bulgárián át, illetve „a másik oldalról a székeleyek földjén túlról”.¹³⁴

Lajos Nápolyba sem egy tömegben, „nem hirtelen, nem egyszerre” indította útra hadait: gesztairója szerint „megparancsolta, vezérei az idő lassú múlásával különböző időpontokban hatvanásával, százásával és ezresével keljenek át”.¹³⁵ Ez ebben a formában talán kevésbé hihető, de a lényeg az lehet, hogy Lajos gyakorta alkalmazta azt a megoldást, hogy több seregre osztja erőit, és azokat különböző időben és területen veti be. Nem csupán „hatvanfős” egységek követték egymást, hanem több jól meghatározott célpont ellen több seregrészt rendelt, akár 2-3 hét időbeli „eltolással” is „maga előtt”, illetve „nagy számban indultak utána” is, „azonkon kívül, akik a báróival előbb jöttek volt”.¹³⁶

A királyi parancslevelek igen fejlett hadkiegészítési és mozgósítási rendszerről tesznek tanúbizonyságot. A király ügyelt arra, hogy mindig legyenek készenlétben pihent, jól ellátott tartalék- és segéderői: meghagyta, hogy „folyvást küldjenek utána fegyveres népet”.¹³⁷ Lajos állandóan figyelemmel követte a hadműveletek alakulását, és szükség esetén bevetette a segédcsapatokat. 1369-ben Vidin várához Himfi Péter segítségére a Bulgáriában állomásozó fivérét, Benedek bánt, valamint Garai Miklós macsói bánt rendelte.¹³⁸ 1374-ben utasította a horvát bán és két püspök bandériumát, hogy Erdélyben a megváltozott hadi helyzetben – a szászok kiváltak a hadjáratból – a helyet, ahol állást foglaltak, „most már őrizzétek és védjétek”, és János váci püspöknek pedig azt rendelte, hogy „visszahagyván ott hadinépeteket, csekély kísérettel jöjjetek hozzánk”.¹³⁹ Itáliában báróinak is úgy rendelte, „két havonként váltsák fel egymást”, a harmadik hónapot „új sereg felvonulására, jövetelére és visszatérésre szánta”.¹⁴⁰ Az első nápolyi hadjáraton a királyi sereg fo-

132 Kristó, 1988. 151.; B. Szabó, 2020. 271.

133 Matteo Villani, II. Lib. IX. cap. 32. p. 298.; Villani [Rácz M.], 283.

134 Küküllei, cap. 38.; Thuróczy, cap. 168.

135 Névtelen szerző, cap. 5.; *Chron. Dubn.* cap. 158.

136 „E di presente mandò innanzi de' suoi cavalieri Ungheri, con certi capitani in Ischiavonia, perchè di là passassero in Puglia”: Matteo Villani, II. Lib. I.: cap. 89. p. 46.; Matteo Villani, II. Lib. VI. cap. 53. p. 202.; Villani [Rácz M.], 222., 257.

137 Giovanni Villani, III. Lib. XII. cap. 107. p. 1610.; Villani [Rácz M.], 174.

138 DL 108 014.; EO IV. 758. sz.; *Doc. Rom. Hist.* D. 54. sz.; *Kállay*, II. 1628. sz.; Holban, 1956. 45–46.; Thallóczy, 1900. 607.; Makkai–Mezey, 282.

139 Kumorovitz, 1983. 920.

140 Matteo Villani, II. Lib. VII. cap. 28. p. 221.; Villani [Rácz M.], 266.

lyamatosan fejlődött fel. Először az udvari lovagok álltak hadba a királyt személyesen Budáról kísérve, majd Itáliában is szegődtek a zászlaja alá.¹⁴¹ Mikorra a király „Szlavónia felé vette útját s [...] mielőtt [...] Zágráb városába ért volna, 500 lovast talált maga körül”.¹⁴² A várostromok esetében is ügyelt arra, folyamatosan legyenek frissen bevethető, pihent erői. 1356-ban Treviso első ostrománál több részre osztotta seregét. Az egyes seregtestek egymást felváltva harcoltak a falakon vagy az ostromgépeknél: ez lehetővé tette, hogy a katonák egy része mindig a hátrább fekvő állásokban pihenjen.¹⁴³

A király megfelelően „mozgatta” jól mobilizálható seregeit, és ha szükséges volt, képes volt rövid időn belül átcsoportosítani vagy visszavonultatni erőit. 1368-ban meghagyta Himfi Benedeknek, hogy „haladék nélkül” térjen vissza hadinépével.¹⁴⁴ Ha a király úgy ítélte meg, serege elérte rádiuszának és teljesítőképességének a végpontját, felélte utánpótlását, és még van annyi élelme, hogy vissza tud vonulni, presztízsveszteség nélkül a visszavonulás mellett döntött. Lajost az a cél vezérelte, hogy ha nincs is esélye a győzelemre, megmentsse haderejét.

Az első litván hadjáraton messzire, 900 kilométerre előretörve a legkisebb vérveszteséggel akarta visszavezetni seregét, ezért jártak „hat napig békeszerző követek”.¹⁴⁵ Először vállalkozott egy ilyen hosszú útra idegen terepen, és vélhetőleg III. Kázmér betegsége miatt a lengyelek teljes haderejére sem számíthatott, a litvánok pedig több fronton támadták a háta mögött is, halicsi területeket is. A plocki fejedelmet megölték, így Lajosnak már nem lehetett racionális esélye a katonai megoldásra.¹⁴⁶ Amikor 1352-ben maga is megsebesült, és erői nagy veszteségeket szenvedtek Belz alatt, a visszavonulás mellett döntött.

Sokszor, különösen például ostromok alkalmával, Lajos bízott a „szakértőkben”, a hadi kérdésekhez értő tapasztalt, idegen kapitányokban. Trevisónál haditanácsot tartott, s mivel utóbbi „a város körülvizsgálása” után – amelynek során felmérték az árkok szélességét és mélységet, valamint felderítették a falak vastagságát és esetleges gyenge pontjait – úgy ítélte meg, hogy az erődített települést „lehetetlenség ostrommal bevenniük”, a király maga is belátta, hogy a „hosszas megszállástól lehet győzelmet remélni”.¹⁴⁷ Aversát tízezer fegyveressel megszerezhetné volna, ám csupán sok ember elvesztése árán, s ezért döntött inkább a tárgyalások megkezdése mellett.¹⁴⁸ Felismerte, ha nem volt reális esély egy-egy vár bevételére. Belz sikertelen ostrománál, mivel a magyar és a lengyel oldalon is sokan sebesültek meg, „belátva, semmit sem tud elérni, úgy rendelkezett, hogy menjenek haza”.¹⁴⁹

141 Giovanni Villani, III. Lib. XII. cap. 107. p. 1610–1611.; Villani [Rác M.], 174–175.

142 Matteo Villani, II. Lib. VI. cap. 36. p. 197.; Villani [Rác M.], 254.

143 Veszprémy, 2008. 187.

144 „...cum gente nostra in terra Bulgarie laboratis expedita”: DL 48 000.; *AOKt.* L. 1002. sz.; *Doc. Rom. Hist.* C. XIII. 53. sz.; Gjuzelev, 1980. 3. sz.; Holban, 1981. 174–175.; Thallóczy, 1900. 606–607.

145 Névtelen szerző, cap. 17.; *Chron. Dubn.* cap. 170.

146 Veszprémy, 2008. 182.

147 Matteo Villani, II. Lib. VI. cap. 55. p. 203.; Villani [Rác M.], 260–261.

148 Névtelen szerző, cap. 16.; *Chron. Dubn.* cap. 169.

149 Névtelen szerző, cap. 17.; *Chron. Dubn.* cap. 170.

Az uralkodó tudatosan operált azzal, hogy egy-egy hosszabb hadjárat során megújította nem csupán a haderejét, hanem a hadvezetést is. Tette ezt abból a célból, hogy friss erőket tudjon újra és újra mobilizálni, a hazatértek pedig regenerálódjanak. Egy hosszas itáliai várháború során kimerült bandérium utóbb „könnyebb” feladatot kapott: keleten, illetve északon végzett területi ellenőrzést vagy adott katonai kíséretet. Himfi Benedeket a király 1373-ban arra rendelte Trevisónál, hogy „ne mozduljatok onnan, míg más, új néppel, amit a helyetekre küldünk, fel nem váltunk benneteket, vagy más levélben vissza nem hívunk”.¹⁵⁰ A király nagyra értékelte azt is, ha ugyan nem aratott sikert, de „épségben tért vissza hadinépével”. Lackfi István adománylevelének *narratiója* is kiemeli, hogy a vajda „a királyt Havasalföldről szabadon, egészségesen, sértetlenül vezette vissza”.¹⁵¹

A király azokat a hadvezéreit kedvelte igazán, akik nemcsak a fegyverforgatásban jeleskedtek, hanem önállóan is képesek voltak dönteni, és ha szükségesnek ítélték, akár vissza is tudtak vonulni, és újrarendezték hadaikat. Kont Miklós nádor például „összes kortársát megelőzve [...] hasznos és okos tanácsokat” adott, „tudásának bölcs és éleselméjű tanítása segítségével [...] elfoglaltuk Bodony városát”.¹⁵² A jó hadvezér a megegyezésre is képes, ha szükséges: Kont, a „béke szerelmese és a fegyvernyugvások létrehozója” ebben is jeleskedett.¹⁵³ Sőt, akár latinul is tud beszédet intézni katonáihoz, mint ahogyan azt Lackfi Istvánról feljegyezték.¹⁵⁴

Az első nápolyi hadjáratot több mint kétéves diplomáciai és stratégiai előkészítés előzte meg, így azt nem lehet lerohanásszerű, meggondolatlan akciónak tekinteni. A király nem bosszúvágyból bízta a döntést a fegyverek erejére. A hadi vállalkozás összehangolt politikai és logisztikai tervezést igényelt, s az előkészületek révén már azelőtt megkezdődött, hogy a tényleges hadműveletek megindultak volna.¹⁵⁵ 1346 őszétől Lajos követeket küldött egyes itáliai fejedelmekhez és városokhoz, hogy elérje, azok seregei számára szabad átvonulást biztosítsanak, valamint zsoldosokat toborozzanak.¹⁵⁶ Garai János veszprémi püspök és Kont Miklós pohárnokmester „nagy pénzösszeggel” érkezett.¹⁵⁷ Előkészítették a jó előre kiszemelt felvonulási területet, aprólékosan megtervezve a hadjárat útvonalát és feltérképezve

150 „...non exeatis ab hinc quousque cum alia gente nova loco vestri transmittenda permutacionem faciemus vel per alias litteras evocaverimus”: DL 47 884.; *Doc. Rom. Hist.* C. XIV. 201. sz.; Áldásy, 1910. 4.; Makkai-Mezey, 285.

151 DL 3553.; *Sopron*, I. 199.; EO III. 400.; C. Tóth, 2000. 96.; *AOkt.* XXXI. 611. sz.

152 „...salubribus et prudentissimis consiliis [...] quod nos ejus virtuosus et sagacibus eruditus doctrinis, [...] civitatem Bidiniensem obtinuimus, et ejus districtum cum certis municionibus seu castris”: 1365: *AOkt.* XLIX. 330. sz.; Thallóczy, 1898. 358.; Gyárfás, 1870. 500.; *Középkori históriák*, 202.

153 „...amator pacis et teugarum dispositor”: Névtelen szerző, cap. 17.; *Chron. Dubn.* cap. 170.; Csákó, 2020. 289.

154 Csukovits, 2016. 64.

155 A nápolyi hadjáratok egyik legfőbb kútfőjét, Domenico da Gravinát itt külön nem idézem, mivel egyrészt Csukovits Enikő kitért a legfontosabb magyar vonatkozású adataira, másrészt Virágh Ágnes jelenleg is dolgozik a krónikán. Lásd: Csukovits, 2013. 29–42.; Virágh, 2020. 119–132.

156 Csukovits, 2022. 18–19.

157 Névtelen szerző, cap. 4.; „cum magna pecunia”: *Chron. Dubn.* cap. 157.; Csukovits, 2021. 1170.; Csákó, 2020. 288.

a potenciális utánpótlási bázisokat.¹⁵⁸ Kont és Vásári Miklós nyitrai püspök L'Aquilában már a király megindulása előtt szervezte – hónapokon át – Lajos itáliai híveinek táborát.¹⁵⁹

A sereg, mivel nem kellett hosszas megállókat beiktatnia és az utánpótlás beszerzésével foglalkoznia, komoly menetteljesítményre volt képes. Az uralkodó 1347. november 11-én szállt hadba Visegrádott, és erős menetben több mint 1800 kilométert megtéve 1348. január 11-én ért Beneventóba (36 km/nap). Megállókat is beépített: Veronában négy napig, L'Aquilában egy hétig időzött. A Modena és L'Aquila közötti 500 kilométert gyorsabban, 13 nap alatt tette meg (38 km/nap), az Appennineken átvágva. Forliban három, Riminiben már csak egy napot töltött a király.¹⁶⁰ Ahol könnyű terepen vagy hadiúton haladhattak – Körmentől Muraszombatig a „Katonák útján”, vagy Pettautól és Cillitől a Borostyánút nyomvonalán –, képesek voltak napi 40–45 kilométert is megtenni.¹⁶¹ Még ennél is gyorsabb vágásra volt képes maga a király: 1350-ben Salernóhoz rohamban lovagolt, hogy megakadályozza a nápolyi gályák kikötését.¹⁶² Ilyesmiről egy francia lovagsereg csak ábrándozhatott. A király elővigyázatos volt, seregei a legtöbbször nem egy tagban, hanem különböző útvonalakon haladtak. Beneventónál több napot időzött azért, hogy az egymástól elszakadt erőit bevárja. Mi több, élelmekészleteit is fel kellett töltenie a főváros elleni offenzíva előtt.

A „hadvezér” Lajos általában racionális érvek alapján döntött egy-egy stratégiai vagy taktikai kérdésben. Napokon át gyakorlatoztatott, hadterveket készített, és feltérképezte a felvonulási terepet. Sokszor tanácsosaira, kipróbált hadvezéreire hallgatott. Aversa 1350-es ostrománál „tanácskozásra hívta az ott lévő magyar s német kapitányokat”, hogy „megoldást találjanak a seregben beálló élelemhiányra”.¹⁶³ Az első hadjáratot egyszerűen be kellett fejeznie: a többbezsere duzzadt hadsereg már több hónapja hadban állt, s a korban egy uralkodó sem lett volna képes ekkora expedíciós haderőt hosszabb ideig fegyverben tartani, fizetni és élelmezni. Ráadásul terjedőben volt a fekete halál. Katonai tekintetben logikus döntés volt, hogy visszavonul, és erőt gyűjt egy újabb hadjáratra. Szó sem volt azonban arról, hogy a király bármit is feladott volna Nápolyban. A stratégiai fontosságú, központi területeket ellenőrző kulcsok – Aversa, Nápoly, Capua – a kezében voltak (igaz, összesen sem több mint egy tucat település). Foglálásait nem hagyta sorsára, s nem tette ki fizetetlen zsoldosok garázdálkodásának. Hazatérte után folyamatosan azon dolgozott, hogyan folytassa vállalkozását. A Castel Nuovóban Wolfhardt Ulrik a nem csekély helyőrség élén egészen 1349 januárjáig kitartott, majd erejét megóvva csatlakozott más magyar párti seregekhez.¹⁶⁴

158 Sebők, 2010. 253.

159 Fraknói, 1899. 137.; *Középkori históriák*, 196.; Csukovits, 2020. 343.; Veszprémy, 2008. 164.

160 Csukovits, 2021. 1171., 1174.; Veszprémy, 2008. 164.

161 Adatok: Giovanni Villani, III. Lib. XII. cap. 107. 111. pp. 1610–1611., 1620–1622.; Csukovits, 2021. 1167., 1169.

162 Csukovits, 2019. 46.

163 Matteo Villani, II. Lib. I. cap. 92. p. 48.; Villani [Rácz M.], 224.

164 Veszprémy, 2008. 166.; Csukovits, 2019. 43.

Több várat csak akkor adtak fel, amikor az élelmiszer-tartalékok kifogytak, és semmi remény nem maradt felmentő erő érkezésére. Egyes zsoldosokat Lajos egyszerűen kénytelen volt elbocsátani, egyrészt mert nem volt akkora mezei erőre szükség a várak védelme érdekében, másrészt a zsoldosok sem álltak szolgálatba egyszerre 3–5 hónapnál tovább. Igaz, a nápolyiak visszafoglalták a Castel Nuovót, Acerrát, Capuát, de a várak többsége csak kiéheztetés útján került a kezükre, és a várvédők szabad elvonulást nyertek.¹⁶⁵ A magyar uralom néhány várra szorult vissza, ám nem szűnt meg, maradtak mezei hadak is fegyverben, magyarok is. A várak őrein kívül egy-egy terület ellenőrzésére külön mezei egységeket is rendelt a király: Calabriába Ákos nembéli Mikcs fia Istvánt, a Terra di Lavoro, Nápoly környéke (például Acerra) védelmére Treutel Miklóst, az Abruzzókba, Monte Sant’Angelo védelmére Csúz Jánost állította.¹⁶⁶ Külön 800 fős őrséget kapott Manfredonia Wolfhardt Konráddal, aki bevette Lucerát, és a későbbi akciók utánpótlási bázisaként szolgáló Foggiát, majd egy 100 kilométer hosszú, 30–40 kilométer széles keleti, partvidéki sávon hídfőállásokat teremtett.¹⁶⁷ Konrádhoz Magyarországról érkezett pénz, amiből újabb zsoldosokat fogadott fel. Lajos kormányzata kisebb területre szorult vissza, de nem omlott össze. Várvédői kitöréseikkel megtörték Tarantói Lajos előrenyomulását, és előkészítették a terepet egy újabb offenzívára.

1348 őszén Lackfi István újabb hadjáratra indult, sorra foglalta el Ascolit, Capuát és Aversát. Nem véletlenül bízta a király a hadjárat irányítását az egyik legjelentősebb hadvezérére. A Névtelen szerző is megemlékezik arról, hogy az erdélyi vajda cselekedetei miatt Itáliában elterjedt a mondás, miszerint a jó hadvezér „győzedelmes és bölcs [...], mint egy második Lackfi”.¹⁶⁸ Előrelátó módon nem engedte például, hogy a frissen elfoglalt Salernóba a király belovagoljon, mivel „ellenfelei ott rejtőzködtek”.¹⁶⁹ Seregeit pihentette, s rendezetten, harci alakzatban meneteltette, tartván a meglepetésszerű támadásoktól. Az 1349. június 6-i meletói csatában azal tűnt ki, ahogyan egy váratlanul, a csatamező egyik oldaláról – elképzelhető, hogy egy rejtve felállított könnyűlovas segéderővel – indított támadás révén harapófogóba zárta Tarantói Lajost. A nápolyiak „nem vették észre a cselvetést”, az első hadrend „előre megállapított hadi fortély szerint megnyílt, s [...] engedte, hogy a Királyság lovassága behatoljon s középük keveredjék”. Ezután a magyarok „oldalvást álló második csatarendje megfordult, előlről s hátulról támadni kezdte őket”.¹⁷⁰ Ez is jelzi, többlépcsős hadrendben álltak fel, és a csata hevében is állást tudtak váltani.

Az 1356–1358-as, Velence elleni akcióján a király két fronton lépett hadba. Dalmáciának most csak másodlagos hadszíntér szerepet juttatott, és a döntést

165 Dalmáciában Nonát is csak kiéheztetéssel sikerült megadásra kényszeríteni. Csukovits, 2019. 65.

166 Uo. 42. Utóbbi, Csúz ekkor már a „hadban jártas” hadvezérnek számított: Virágh, 2020. 126.; Csukovits, 2013. 33.

167 Matteo Villani, II. Lib. I. cap. 37. p. 23.; Villani [Rácz M.], 209.; Veszprémy, 2008, 166–167.; Kristó, 1988. 116.

168 Névtelen szerző, cap. 10.; „in Apulia exivit de ipso proverbium: tu es homo victoriosus et sapiens, quasi alter Stephanus de Laczk”: *Chron. Dubn.* cap. 163.; Csukovits, 2016. 65.

169 Névtelen szerző, cap. 13.

170 Matteo Villani, II. Lib. VI. cap. 48. p. 201.; Villani [Rácz M.], 216.

a Köztársaság saját hazájában, a *terra fermán* – a városállam szárazföldi birtokain, a Brenta és a Piave közti síkságon – akarta kierőszakolni. Szisztematikus területfoglaló háborúba kezdett. A seregeket nem távolról, hanem a harcok közvetlen közeléből irányította. Padovában rendezett be főhadiszállást, amely fegyver- és élelemutánpótlási bázisként is szolgált. A *terra ferma* – s központja, a gabonaraktárakkal teli „éléskamra”, Treviso – igen fontos volt Velence számára. Lajos ostrom alá vette a várost, de a korabeli Európa egyik legjobban megerősített helye túlságosan „nagy falatnak” bizonyult a magyar hadseregnek. Gyakorlatilag még kiéheztetni is lehetetlen volt. A következő évben a király újult erővel próbálkozott az ostrommal. Treviso és Castelfranco ugyan tartotta magát, de bevették Asolót, Coneglianót és Cenedát (Castelfranco kiéheztetéssel utóbb mégis magyar kézre került).¹⁷¹

Az 1370-es évek velencei háborúiban a király a fizetésről hónapokra előre gondoskodott. Seregei veretlen pénzben több szekényi aranyat és ezüstöt vittek magukkal, mozgó pénzverdái annyi forintot vertek, amennyire éppen szükség volt. 1378-ban Raguzában készült ágyúk segítségével vettek be minden erődöt. Ellen-erődöket emeltek a csatornákon, megakadályozandó Velence élelem-utánpótlását. A magyar és padovai had a szárazföldön közelebb nyomulva szinte elért a lagúnák partjáig, így Itália felől körülzárta Velencét. A szövetséges flotta magyar zsoldban álló hajókkal foglalta el Chioggiát. Lajos azonban „életben hagyta” Velencét. Mérlegelte lehetőségeit, és úgy ítélte meg, Chioggiától a Szent Márk térig még hosszas, elhúzódó harcokra kell számítani, és a *terra fermán* egy-egy erőd akár évekig is kitarthat, ami óriási energiát és pénzt emésztene fel. A Serenissima szívósan védekezett. Hajók elsüllyesztésével tették járhatatlanná a csatornákat, a várost erős láncokkal zárták el, a partokon pedig erődített, tüzérséggel ellátott táborokat emeltek.¹⁷²

Fegyvernemek – nehéz- és könnyűlovasság

Ahogy a sienai Palazzo Pubblico falképén (Giovanni di Cristofano és Francesco d'Andrea: *A poggibonsi csata*, 1480 k., Sala del Mappamondo) a hagyomány szerint Toldi Miklósként aposztrofált harcos sem könnyűlovas íjász, hanem nehézpáncélos lovas, a kezében buzogánnyal, úgy a magyar hadakról sem lehet azt mondani, hogy azokat csakis könnyűlovas íjások alkották, még ha a források ily módon, „portyázásra termett népként” festik is le őket.¹⁷³ Matteo Villaninak „csodálatosnak tűnt a lovasok nagy száma”, akik „ruházatként bőrzekét viselnek, fejüket ritkán borítja sisak, hogy a nyilazásban ne akadályozza őket”.¹⁷⁴ Colligranót „a várat köröskörül pár mér-földnyire elborító sokaság” ostromolta, „íjakkal és nyilakkal” felszerelve.¹⁷⁵ 1348-ban

171 Veszprémy, 2008. 185.

172 Uo. 203–204.

173 „...come per natura sono desiderosi di guadaguare”: Matteo Villani, II. Lib. XI. cap. 17. p. 373.; Villani [Rácz M.], 298.

174 Matteo Villani, II. Lib. VI. cap. 54. p. 202.; Villani [Rácz M.], 257.

175 Matteo Villani, II. Lib. VI. cap. 54. p. 202.; Villani [Rácz M.], 257.

Capuánál a magyarok lenyilazták az ellenfél lovait.¹⁷⁶ 1349-ben Melitónál Lackfi 300 íjásza került az ellenség hátába.¹⁷⁷

Ennek ellenére a hadseregek, különösen a nyugati vállalkozásokban, nem nélkülözték a nehézlovakat. Egészen pontosan tudjuk, hogy Lackfi Dénes lovászmester Somma várának ostrománál páncélban volt, vaskesztyűs kezében karddal.¹⁷⁸ A Velence elleni 1372-es akciókban a magyar lovagok már „két kézre fogott karddal” verekedtek.¹⁷⁹ Mindazonáltal a fegyvernemek kiegészítették egymást, a felderítésben és például a meglepetésszerű, akár éjjeli rajtaütésekben a könnyűlovas íjászok jeleskedtek, de egy-egy nagy mezei ütközetben a bárói vagy *aulicusi* ékek rohamára volt szükség. Egy-egy várostrom vagy az Itáliában szokásos városon belüli, utcáról utcára történő közelharc esetén nehézgyalogosok kellettek – ezt a harcmódot el lehetett sajátítani: Lackfi Dénes is maga mászott Somma sáncára, a palánk gerendáit megragadva. Zárát 1357-ben hosszú utcai harcok után vették be, nem kis részben Burkhard von Ellerbach egy éjjeli rajtaütésének köszönhetően.¹⁸⁰ Itt is voltak azonban nehézpáncélos zászlók a Csúz János dalmát–horvát bán vezette seregben.¹⁸¹ Itáliában a király erői gyakran harcoltak „utcákon és tereken”.¹⁸² A zsoldoskompaniák sem voltak egyformák, akadtak közöttük több éve együtt szolgáló, sokat próbált, tapasztalt katonákból álló, szinte félreguláris egységek, mint Konrad von Landaué, illetve alkalmilag szerveződött, kisebb harcértékű alakulatok is. A forrásaink is megemlékeznek arról, hogy a király fizetett zsoldosokkal és „brigantikkal” szállt hadba (*cum soldatis et brigantibus*).¹⁸³

Lajos nagyra értékelte a zsoldosoknak a hadművészet minden területén, az ostromlástechnikától a nehézlovas duellumig való jártasságát, „virtusát”. Ellerbach valóban csaknem mindenhez értő, „univerzális” *condottiere* lehetett, akit nem véletlenül méltatnak a *minnesängerek* is: „állott a hajítógépeken”, az ostromlétrákon „megmászta a város falait”, „oltotta a ként, szurkot és tüzet, [...] olyan félelmetlenséggel harcolt, hogy mindannyi közül kitűnt, [...] sokakat hajított ki nyergéből; ütéssel, szúrással is sok bajt okozott az ellenségnek”. Ha kellett, könnyűlovas íjászként is harcolt, íjjal is, nyíllal is képes volt küzdeni, valamint át tudott úsztatni folyókon.¹⁸⁴ A király aulájának lovagjaként a nehézpáncélos hadviselést is ismerte.

Lajos valóban hasznosnak ítélte, ha „szakértői” egy-egy várostromnál képesek voltak aknát ásni. Előfordult olyan eset, hogy „pár nap alatt 40 rőfnyi falat om-

176 Csukovits, 2013. 34.

177 Csukovits, 2016. 66–67.; Csukovits, 2013. 38.; Veszprémy, 2008. 168.

178 Csukovits, 2013. 38.; Csukovits, 2016. 67.; Veszprémy, 2008. 172.

179 Csukovits, 2019. 70.

180 Küülléi, cap. 18.; Thuróczy, cap. 148.; Bleyer, 1899. 888.; Veszprémy, 2008. 190.

181 Veszprémy, 2008. 185.

182 „...per vicos et plateas”: Thuróczy, cap. 148.

183 Kristó Gyula fordításában „gyalogosok”. Névtelen szerző, cap. 13.; *Chron. Dubn.* cap. 166. Kulcsár Péter jobban megragadva a kifejezés értelmét „dandárként” adja vissza. Dubnici Névtelen, 2006. 115.

184 Bleyer, 1899. 885–886. 1357-ben meglepetést okoztak azzal, hogy átúszattak a megáradt Brentán: Veszprémy, 2008. 189. Belz váránál Péter fia Novák is átúszta a vár árkat. Borosy, 2004. 408.; *Középkori históriák*, 193.

lasztottak le”.¹⁸⁵ Az idegen zsoldosoknak is van abban részük, hogy a magyarok az ostromtechnikában egyre inkább járatosak lettek. Már 1317-ben tudunk arról, hogy Sóllyomkő vára alá Debreceni Dózsa két ostromerődöt (*castellum*) építtetett, és szabályos blokád alá fogta a Borsák félszigetét. Elhúzódó harcra került sor, s ugyan a várból kitörő védőknek sikerült az egyik erődöt felgyújtaniuk, és parancsnokát foglyul ejteniük, a másik erődben hadakozók helytállásának is köszönhetően elfoglalták a várat.¹⁸⁶

Ugyanakkor 1346-ban Záránál még nem bírtak a velenceiekkel. A *Serenissima* nem hagyta veszni legértékesebb ékkövét, így tengerről és a szárazföldről is, több ostromerőd – például két, a várost a szárazföld felől elzáró favár („székács”, *sticatum*) – megépítésével ostrom alá fogta a „rebellis” várost.¹⁸⁷ Ekkor megmutatkozott a velencei erők minőségi fölénye, a király veszteségeket szenvedett, és kénytelen volt visszavonulni.¹⁸⁸ A hadvezetés több stratégiai hibát követett el, nem ügyelt arra, hogy amikor a velencei ostromerődöt egyik oldaláról támadják, a másiktól ne törhessenek ki, ne csatlakozhassanak a táborból érkező lovasokhoz, és ne gyűjthessék fel a székácsot lövő magyar ostromgépeket. Más alkalommal a záraiak rohamot intéztek a *sticatum* ellen, Lajos haderejének nagyobbik része azonban tétlenül szemlélte, amint a velenceiek visszaszorították őket.¹⁸⁹ Nyilván a nehézlövasság nem is volt képes egy effajta támadáshoz csatlakozni.

A magyarok ugyan számbeli fölényben voltak, de a szűk terepen, a hadigépek és ostromtornyok közepette ez mit sem ért. A király nem volt képes nyílt színi csatára bírni a velenceieket. A lovasság sem állt csatát, s nem hagyta el megerősített táborát, nem beszélve arról, hogy a magyarok nem tudtak mit kezdeni a hajókon állomásozó és azokról ki nem csalható velencei segéderőkkel, sem azok jól megszervezett, s a székácsot kiválóan ellátó utánpótlásával. (A bárók esetleges árulására és megvesztegetési kísérletre itt nem térek ki, Csákó Judit részletesen körüljárta azt.)¹⁹⁰ Az elhúzódó háború miatt a zárai védők élelmiszerkészletei is fogytán voltak, s a magyar hadvezetés ezen sem tudott segíteni. Egyszerűen a kor ostromtechnikáját és várháborúját magas szinten űző és a tengeri utánpótlást is biztosító Velencét ekkor a magyar haderő megszorítani sem volt képes – legalábbis ily módon, egyetlen hatalmas sereggel egyetlen célpont ellen felvonulva. (Igaz, Lorenzo de Monacis „15 ezer hajítógépe” – amelyet a velenceieknek tulajdonít – is túlzás.)¹⁹¹

A magyar hadvezetés azonban fejlődőképesnek mutatkozott. Már Záránál volt „saját” ostromtornya Hahót nembéli Alsólendvai Miklós bánnak.¹⁹² Lackfi István a nyugati hadszínterek döntően mezei ütközeteihez szokott lovagjaihoz képest

185 Matteo Villani, II. Lib. VIII. cap. 19. p. 251.; Villani [Rácz M.], 272.

186 AO II. 217.; *AOkt.* IX. 458. sz.; *Középkori históriák*, 161.; Zsoldos, 2019. 215.; Németh, 2008. 134.

187 Veszprémy, 2008. 159.; Csákó, 2021. 1151.

188 Veszprémy, 2008. 159.

189 Csákó, 2021. 1157.

190 Csákó, 2021. 1157–1159.; Csukovits, 2019. 62.

191 Csákó, 2021. 1161.

192 Veszprémy, 2008. 159.

a várostromokban is jeleskedett, irányította az ostromlétrák felállítását, az aknáaszt. „Kőhalmazzá” lövette ostromgépeivel Foggját és Lucerát.¹⁹³ Barinál 1349-ben már több ostromtornyot emeltek fából, azokban a hagyományos ostromgépek mellett tűzvetőket is elhelyeztek, hidakat építettek, az árkokat védőállványok segítségével betemették.¹⁹⁴ Az 1350-es években a *terra ferma* kanálisain védővárakat emeltek fából, hogy megakadályozzák a velencei utánpótlást. 1356-ban Trevisót már 18 ostromgép lőtte.¹⁹⁵

Összességében mindazonáltal a haderő nagyobb részét még az itáliai hadszíntereken is a könnyűlovasság tehetta ki. 1346-ban Lajos „megszámlálhatatlan” katonasággal gyűlt Zára alá – horvát, magyar bárói bandériumokkal, bosnyák és aquileiai csapatokkal, német és cseh zsoldosokkal –, de még mindig íjászok alkották a haderő zömét.¹⁹⁶ Az ilyen típusú várháborúhoz kevésbé szokott, s inkább a „nyilaikban bízó”, nagyobb arányban könnyűlovas had súlyos veszteségeket szenvedett. Noha „sűrű nyilazással fárasztották ki” a várvédőket, az ostromot azért hagyták félbe, mert „kifogytak nyilaikból”.¹⁹⁷ A litvánok ellen, Belz ostrománál is íjászokat vetettek be, mivel a Névtelen szerint a védők leginkább nyilaktól sebesültek meg.¹⁹⁸

A források a taktikát is alapvetően könnyűlovasként írják le: „Harc módjuk nem a csatamezőn való helytállásban, hanem portyázásban, megfutamodásban, üldözésben, nyilaik kilövöldözésében, meghátrálásban s az ütközésre való visszafordulásban áll. [...] gyakorlottak [...] a hosszas lovaglásban, erősen nyilazzák az elenség lovait s gyalogságát. [...] Kisebb csapatokban támadnak a csatatér minden oldaláról. [...] Ütközetben a magyarok mindig összetartanak s tízen-tizenöten egy csoportban ki jobbról, ki balról támadják az ellent s messziről igyekeznek nyilaikkal megsebezni s azután elrohannak.”¹⁹⁹ Az a 400 fő is egy könnyűlovas egység lehetett, amelyet Colligranóból küldött ki a helyőrség, hogy „kalandozásaikban emberekben és állatokban nagy zsákmányt gyűjtsenek”.²⁰⁰ Az is könnyűlovas fegyverzetre utal, hogy át tudtak úsztatni a megáradt folyókon. Besenyő János allovázmester egy párviadalban, miután a lova a földre rogyott, „hirtelen leugrott róla és felpattant”.²⁰¹ Gyakorta hallunk lesvetésről is. Váradjai Péter, Lackfi alvajdája maga után csalta az üldözőket, és egy jól kiválasztott pillanatban megfordulva, nyílzáport zúdított rájuk.²⁰² 1349-ben Melitónál 300 íjásza Aversa hátsó kapuján merészkedett ki, és állított kelepécét.²⁰³

193 Adománylevelei is kiemelik a várostromokban való jártasságát, például Luceránál: „fortiter obsedit”: DL 4151.; CD IX/1. 759.; *AOkt.* XXXIV. 706. sz.; EO III. 577. sz.; *Középkori történiák*, 186.

194 Veszprémy, 2008. 169.

195 Matteo Villani, II. Lib. VI. cap. 55. p. 203.; Villani [Rácz M.], 259–260.

196 Csukovits, 2015. 180.; Veszprémy, 2008. 160. A német lovagokra példa I. Ulrich von Cilli. Ő még 1365-ben Vidinnél is harcol. Bleyer, 1899. 903.; Kristó, 1988. 154. Egyes források jászokat és kunokat is említenek. Csákó, 2021. 1150., 1156.

197 Matteo Villani, II. Lib. IV. cap. 72. p. 83.; Villani [Rácz M.], 234.

198 Névtelen szerző, cap. 17.; „per sagittas Hungarorum”: *Chron. Dubn.* cap. 170.

199 Matteo Villani, II. Lib. VI. cap. cap. 55. p. 203.; Villani [Rácz M.], 259–260.

200 Matteo Villani, II. Lib. VI. cap. 73. p. 209.; Villani [Rácz M.], 263.

201 Névtelen szerző, cap. 13.; „celeriter resiliens”: *Chron. Dubn.*, cap. 166.

202 Csukovits, 2016. 67.

203 Csukovits, 2016. 66–67.; Csukovits, 2013. 38.

Matteo Villani is több alkalommal hangsúlyozza, hogy „a magyarok rámentek az ellenségre, visszavonultak és ismét visszafordultak; s anélkül, hogy kimutatták volna, folyton arrafelé húzódtak, amerre [...] népük lesei voltak; így [...] üldözték őket a trevisóiak, míg oda nem vezették őket, ahol a magyarok másik tömege [...] 800 magyar állt lesben; ezek hirtelen hátba támadták s körülzárták őket”.²⁰⁴ Volt, amikor három seregstestre osztottak, „100 magyarból álló lest hagytak, majd két oldalról rohanták meg és szórták szét az ellenséget”.²⁰⁵

Több esetben a források „különféle népekről” szólnak a magyar hadsereg segédcsapataiként. Szerbia ellen a király Magyarország „különböző népeiből összehívott hadsereggel intézett támadást”,²⁰⁶ több bárója mellett „nagyszámú lovas íjásza és másféle nép” szerepelt.²⁰⁷ A litván hadjáratokon Lajos a „hozzá özönlő más népekkel” vett részt.²⁰⁸ Itáliában „sok ezernyi magyarról és szlávról”, másutt „magyarokról és más pogány alattvalókról” szólnak a forrásaink.²⁰⁹ Maga a „szláv” vélhetően a könnyűlovas elemre utal.²¹⁰ Valószínűleg itt kunokat, jászokat, esetleg székelyeket kell értenünk. Kont nádor „fegyvereseiből és íjászközből” álló hadinépében feltehetően kunok és jászok is voltak.²¹¹

Utánpótlás

Matteo Villani hosszasan tudósít a magyaroknak a nyugati szemlélő számára sajátos utánpótlásáról és logisztikai rendszeréről, amivel menetteljesítményüket és fáradhatatlanságukat magyarázza. „Nagy számú ökör és tehén tenyészik [...], húsukat megfőzik, [...] megszarítják, [...] porrá törik s [...] lisztté őrlik s úgy teszik el, s ha nagy sereggel pusztán vonulnak át, [...] üstöket [...] visznek magukkal s hadi ellátás gyanánt mindegyikük egy zacskóval visz e porból a maga számára, azonkívül a vezér taligákon nagy mennyiségben szállítat belőle; [...] edényeiket megtöltik vízzel, felforraltatják s [...] töltenek rá ebből a porból; az megdagad s igen bőséges tápanyagot szolgáltat [...] erőt ad. [...] Mi csodálni való sincs azon, ha nagy sokaságuk mellett is hosszú ideig tartózkodnak vagy menetelnek a pusztaságon, anélkül, hogy takarmányt találnának.”²¹² Ezzel függ össze a *Descriptio* azon utalása is, hogy a királyok seregei „a mezőkön időznek”.²¹³ „Csekély igényeiket” ily módon menet közben is fedezni tudják.²¹⁴

204 Matteo Villani, II. Lib. VI. cap. 73. p. 209., Lib. VIII. cap. 23. p. 252.; Villani [Rácz M.], 264., 273.

205 Matteo Villani, II. Lib. VIII. cap. 79. p. 272.; Villani [Rácz M.], 277.

206 1329: „nos aggregatis et convocatis regni nostri diversis nationibus”: EO II. 639. sz.; Györfly, 1964. 6. sz.; AOKt. XIII. 149. sz.

207 Matteo Villani, II. Lib. VI. cap. 32. p. 298.; Villani [Rácz M.], 282.

208 Küküllei, cap. 29.; „necnon aliis nationibus ad eum confluentibus”: Thuróczy, cap. 159.

209 „...kunokkal és más pogányokkal”: Csukovits, 2013. 37.; Veszprémy, 2008. 171.

210 Matteo Villani, II. Lib. VI. cap. 37. p. 197., cap. 54. p. 202.; Villani [Rácz M.], 255., 258.

211 AOKt. XLIX. 330. sz.; Thallóczy, 1898. 358.; Gyárfás, 1870. 500.; *Középkori históriák*, 202.

212 Matteo Villani, II. Lib. VI. cap. 54. p. 202.; Villani [Rácz M.], 259.

213 Bertényi, 2000. 193.; *Descriptio Europae Orientalis*, 1916. 50.; *Descriptio Europae Orientalis*, 2013. 141.

214 Matteo Villani, II. Lib. VI. cap. 54. p. 201.; Villani [Rácz M.], 258.; B. Szabó, 2020. 268.

A fentieket valójában az erőltetett menetben haladó, gyors járatú kontingensek esetén alkalmazták, és nem úgy kell elképzelni, hogy a magyarok csakis e szárított húsporból készült „levesen” éltek. Ez az utánpótlási rendszer sok tekintetben visszanyúlik a nomád előzményekre, s lehetséges, hogy éppen a kun és jász segédcsapatok útján épült be a magyar hadszervezetbe. Az is lehet, mindig is a magyar hadviselés szerves részét képezte, s az is elképzelhető, hogy a keleti elemek beépülésével felújult.²¹⁵ Az állóképességük mindig is megvolt: „A szabad ég alatt táboroznak, nyergükből készítenek »derékajlat«.” „Kis termetű lovaik kevés takarmánnyal” is beérik, „hozzászoktak, s nem törődnek vele, ha szabadban s esőben kell állaniuk, [...] igen jól viselik el a viszontagságokat.”²¹⁶

A magyar hadvezetés azonban nem csak erre hagyatkozott. Megfelelő előrelátással szervezték az utánpótlást. 1356-ban, a Velence elleni háborúban, Treviso ostromára készülve a király belátta, hogy a Zágrábban összegyűlt seregét a környék, illetve a Köztársaság *terra fermája* a továbbiakban nem tudja majd eltartani, ezért „kijelölte a népet, amelyet szolgálatban akart tartani, s a többi mind visszaküldte Magyarországra”.²¹⁷ Egyes stratégiai fontosságú pontokon előretolt hídfőket, hadianyag- és utánpótlási bázisokat hoztak létre. 1368-ban Lajos attól tette függővé a főssereg elindulását a bolgár hadjáratra, hogy Vidin várába haladéktalanul „elegendő élelmet” szállítanak.²¹⁸ Bjelogradcsik várát a bolgárok hiába vették blokád alá, s zárták le az utakat, hogy a szekerek ne juthassanak át, Himfi Péter, túljárva az eszükön, vélhetően a hegyi ösvényeken „22 málhás lovon juttatott be lisztet”.²¹⁹ Vidin háttérbázisa a hadművelleti központként is működő Orsova, majd Temesvár lett. A király Orsovában új várat építtet, oda követ, fát és meszet szállítat,²²⁰ és még a bolgár bánóság megszűnte után is küldet gabonát.²²¹

Rendszeresen tartottak fenn a táborokban is „kamarákat, melyeket a király az élelmiszerek s a sereg fenntartására való egyéb dolgok szállítására rendelt volt”.²²² Litván hadjáratairól visszatérően az élelem könnyebb biztosítása érdekében kisebb egységekre osztotta seregét, és utasította azokat, hogy külön-külön utakon vonuljanak haza. A hadvezetés a velencei *terra fermán* szisztematikus területi ellenőrzést vezetett be. A blokád nem csupán annyit jelentett, hogy Lajos a „városba vezető minden utat lezárt”, s karba tett kézzel várta a várbeliek kapitulációját. Megszállták az egész vidéket: nem csupán a várakat és városokat vették be, és tele-

215 B. Szabó, 2017. 161–167.

216 Matteo Villani, II. Lib. VI. cap. 54. p. 201.; Villani [Rácz M.], 258.; B. Szabó, 2020. 267.

217 Matteo Villani, II. Lib. VI. cap. 36. p. 196.; Villani [Rácz M.], 254.

218 „...victualiaque sufficientia in Bodonium transmitteret”: 1368: DL 47 999.; [1368–1369] EO IV. 707. sz.; [1368] *Doc. Rom. Hist.* C. XIII. 339. sz.; [1368] *Doc. Rom. Hist.* D. 50. sz.; Thallóczy, 1900. 605.; Makkai-Mezey, 280.

219 *Doc. Rom. Hist.* C. XIII. 334. sz.; Gjuzelev, 1980. 8. sz.; Holban, 1956. 34. 2. j.; Thallóczy, 1900. 605.; Makkai-Mezey, 281. A málhás lovakat a hadjáratok során nagyra értékelték, igyekeztek ezekből is minél többre szert tenni: Váradjai Péter, Lackfi István alvajdája Nápoly közelében portyázva hatvan élelmiszert szállító állatot zsákmányolt. Csukovits, 2016. 67.; Csukovits, 2013., 38.

220 [1372] DL 47 953.; EO IV. 1007.; *Doc. Rom. Hist.* C. XIV. 141. sz.; Thallóczy, 1900. 610.

221 [1373] DL 47 951.; EO V. 22.; *Doc. Rom. Hist.* C. XIV. 223. sz.; Thallóczy, 1900. 614.

222 Matteo Villani, II. Lib. VI. cap. 65. p. 207.; Villani [Rácz M.], 262.

pítettek helyőrséget („saját fegyveres hadinépét”) szinte mindenhová, hanem lépésről lépésre haladva ellenőrzésük alá vonták az összes települést, az utakat, az átkelőhelyeket, a vásárokat és piacokat.²²³

A király egyetlen stratégiailag fontos pontot sem akart maga mögött hagyni, „nem állapotodott meg az ostromhoz, megszállta [...] a környéket”, és „ellátta lovas-sággal és megbízható kapitánnyal”.²²⁴ A „magyarok urak voltak Treviso mezein”: megszervezték, hogy a környék élelme az ostromló sereg utánpótlásának a rendelkezésre álljon, s ne alakulhasson ki az a helyzet, hogy a kiegészítők maguk is ellátás nélkül éhezzenek.²²⁵ A nyugat-európai viszonyokhoz képest kiemelkedően jól szervezett utánpótlási rendszer ellenére a hosszabb távú, nyugaton is szokatlan, 5–7 hónapig is eltartó hadjáratok során mindazonáltal élelmezési gondok is támadtak. Ezért gyakran hagyatkoztak a helyi élelembeszerzésre. Treviso ostroma előtt „a csatornákon élelemmel és fegyverrel terhelt bárkákat” lefoglalták.²²⁶ 1379-ben Cremónánál Durazzói Károly 20 ezer marhát hajtatott el a velenceiek szövetségeseitől.

Jóllehet az 1352-es litván hadjáratról hazafelé tartva halastavakból töltötte fel utánpótlását a királyi sereg, a tatárok és a litvánok a felégetett föld módszerét alkalmazva „mindent felprédáltak”, s a király hiába vett részt személyesen is az udvarházak átkutatásában, „semmi élelmiszert nem talált”. A lovaknak a „fák ágain kívül semmi mást nem találtak”, több száz ló veszett éhen, s az emberek is „egy álló héten át csak babot kóstoltak”.²²⁷ Volt, aki nem bírta lóra sem szállni. A magyar utánpótlási rendszer – a nyugat-európai hadszínterekkel összevetve – még mindig megállta a helyét, mivel legalább szárazabb volt, a francia királyi seregekben ugyanebben az időben gyakran valóban semmilyen élelem nem volt, és a katonák maguktól, kardcsapás nélkül szétszéledtek. Lajos itáliai serege „fel volt szerelve fegyverekkel s lovakkal, hadi készlettel, bővelkedett minden jóban”.²²⁸

Igaz, ezt a 14. században szinte lehetetlen volt fenntartani hónapokon keresztül megfelelő színvonalon. Itt némi kritikával is lehet élni, ugyanis nem volt a legszerencsésebb ekkora távolságra még jóval húsvét előtt, februárban hadat indítani, amikor Lodóméria rónaságain nem lehet legeltetni. Más kérdés, hogy gyorsan kellett reagálni, mivel a tatárok betörték Erdély északkeleti részébe, mindenütt fosztogatva és gyújtogatva. Váratlanul érte azonban a hadjárat előkészítőit, hogy hosszú volt a tél, és még április elején is „a lovak nyergéig érő havon” kellett átkelni a Kárpátok havasain. Többek között ez az oka, hogy „súlyos éhség, sok nélkülözés és elmondhatatlan szenvedés” érte a magyarokat a hegyekben, s nem csupán a királyt kell okolni felelőtlenségéért.²²⁹

Az erőltetett menet sokat kivett a hadseregből, különösen úgy, hogy már odafelé is feszített tempóban haladt a sereg. A király 1352. február 22-én indult

223 Küküllői, cap. 27.; „obsedit castra [...] gentes in eisdem collocando”: Thuróczy, cap. 157.

224 Matteo Villani, II. Lib. VI. cap. 54. p. 202.; Villani [Rácz M.], 257.

225 Matteo Villani, II. Lib. VII. cap. 28. p. 221.; Villani [Rácz M.], 266.

226 Matteo Villani, II. Lib. VI. cap. 50. p. 201.; Villani [Rácz M.], 256.

227 Névtelen szerző, cap. 17.

228 Matteo Villani, II. Lib. I. cap. 49. p. 201.; Villani [Rácz M.], 217.

229 Névtelen szerző, cap. 17.; *Chron. Dubn.* cap. 170.

Budáról, és március 21-én már Belz alá szállt.²³⁰ Visszafelé, 12 nappal a belzi fegyverszünet (április 1.) után – Váradot is útba ejtve (!) – már Budán volt, vagyis a körülbelül 800 kilométeres úton több mint napi 60 kilométert kellett megtenniük.²³¹ Ez télvíz idején nagy teljesítmény, de ebből következtethetünk arra, hogy a sereg zöme könnyűlovasokból állhatott. Összevetésképpen az 1351-es hadjáraton sem haladt kis tempóban a király. Hat nap alatt ért el Budától Kassáig, 1351. június 26-án (43 km/nap), majd egy újabb 200 kilométeres etap után, 35 km/napos tempó mellett kelve át a Kárpátokon, július 1-jén ért Krakkóba, ahol csupán 8 napot pihenve nyomult tovább előre Sandomirig, 5 nap alatt megtéve a 160 kilométeres távot.²³²

A balkáni hadjáratokon is „étel és ital szűken jutott, éhséget és szomjúságot sokat kellett szenvedniük a forróság és a nagy megerőltetés miatt”.²³³ De a lényeg az, hogy „jutott”, és vissza is vezették a magyar hadakat a bosnyák és a szerb hegyek mélyéből különösebben nagy veszteség nélkül. A király azonban mindig tanult, és egyre elővigyázatosabb volt. 1354-ben „nagy mennyiségű élelmiszerral megrakodva” indult útnak a litván hadjáratra, és bár fárasztó menetben volt túl, „az ország dúlásához fogott”,²³⁴ s maga is a felégetett föld taktikáját alkalmazta, hogy visszaújtját így biztosítsa.

A hosszú távú, expedíciós hadviselés ebben a korban természetesen nehezséget okozott. Egy hadsereget nem lehetett több ezer kilométer távolból ellátni, sem akkora hadikincstárt hátrahagyni, amelyből a készleteket folyamatosan fel lehetett volna tölteni. Ebből a szempontból Lajos több száz, olykor több ezer kilométert is meghaladó rádiuszú hadjáratai messze megelőzték a korukat. A legnehezebb talán a 700-800 kilométerre eső bolgár és litván célpontok elleni felvonulás volt, hiszen ott a király nem számíthatott szövetségesekre menet közben, és a hadjárat jó részét elenséges terepen kellett eltöltenie. Lajos a litván hadjáratokon Chelmen túl, a Nye-man folyó vidékéig hatolt előre, délen, Bulgáriában pedig a Vidintől délre fekvő Bjelogradcsikig. Itt az áthatolhatatlan erdőségek, járhatatlan utak, kiöntött folyók, mocsarak okoztak gondot. A firenzei krónikáshoz is eljutott a hír, hogy „puszta” országban, „fárasztó menetben” kellett vonulnia a seregeknek. A Balkánon „nagy küszködéssel” kellett előrenyomulni, „hegyeken, erdőkön és mély völgyeken át”.²³⁵

A kor legjobban ellátott hadseregei, a velencei vagy az angol hadak sem lettek volna képesek ekkora hatósugarú és ilyen hosszú időtartamú hadjáratokat vezetni. Több esetben egyszerre, egy éven vagy 4-5 hónapon belül két- vagy akár háromfrontos háborút is viselt a király. 1354-ben például alighogy visszaért a litván hadjáratból, megindult Szerbia ellen. 1365-ben Bulgáriában, illetve Boszniában viselt hadat, és szembe kellett néznie azzal is, hogy moldvai vajdáját a máramarosi vlachok elűzik, és megrogyasztják a korábban kiépített magyar befolyást.

230 Pósan, 2019. 155.

231 Névtelen szerző, cap. 17.

232 Veszprémy, 2008. 182.; Pósan, 2019.

233 Bleyer, 1899. 896–897.

234 Matteo Villani, II. Lib. IV. cap. 5. p. 124.; Villani [Rác M.], 246.

235 Bleyer, 1899. 896–897.

Az első nápolyi hadjárat során óvatosságra intett, hogy ekkor Itáliában a rossz termés következtében éhínség dúlt. A sereg élelmezésének nehézségeit előre vásárolt vagy lekötött gabonával próbálták leküzdeni. A király ez okból is dönthetett úgy, hogy a helyszínen felfogadandó és közvetlenül a hadszíntéren ellátandó helyi zsoldosokra épít. L'Aquilában magyar pénzen jó előre élelmet halmoztak fel. Az első nápolyi hadjárat után, a szárazföldi út során tapasztalt utánpótlási nehézségekből okulva 1350-ben a király a Velencével kötött egyezménynek köszönhetően a tengeren kelt át. Rövid idő alatt, jól megszervezve és időzítve, szinte titokban bonyolította le az átkelést, így Tarantói Lajos gályái csak azután értek a tér-ségbe, hogy már messze a szárazföld belsejében járt. A király a part mentén haladt, hogy a hajók elláthassák egészen Bariig.²³⁶ Mivel nem kellett magával vinnie utánpótlási trént, nagy menetteljesítményre volt képes. Május 1-jén indult Manfredoniából, s néhány nappal utána, 8-án már rövid ostrom után bevette a 130 kilométerre eső Barit, mintegy 30-35 kilométert téve meg naponta.²³⁷

Már ez nagy helyzeti előnybe hozta, ellenfeleinek nem volt idejük felkészülni Canosa, Lucera, Salerno és Aversa ostromára. Az ostromszereket, ameddig csak lehetett, Lajos a tengeren szállította. Barlettában a király bevárta a több hullámban érkező erőit, és „haderejének naponként való erősödését várta”.²³⁸ Akkor szakadt el a tengerparttól, amikor utánpótlással és „sok lovaggal” megérkezett Rátót nem-béli Paksi Leusták asztalnokmester.²³⁹ Aversa ostroma viszont már megmutatta a haderő korlátait: az odaszállított ostromszerekre hagyatkozva, ellencsapásoktól tartva a 34 napos ostrom során a sereg kimerült. A teljesítőképesség határait mutatja, hogy egyes várakat (Lucera, Troia) nem szálltak meg, hanem lerontották őket, értékes stratégiai pontokat hagyva veszve. A területi ellenőrzést sokáig fenn tudták tartani. Blokád alá vették Nápolyt. „Nem engedték, hogy bármi árut is bevigyenek”, elrontották az „utakat és ösvényeket”.²⁴⁰ A környék népét arra bírták, hogy „pénzért árucikkeket hozzanak a piacra” a táborba.²⁴¹ De hiába tudott a király eleinte fizetni, egy idő után magyarjai is kénytelenek voltak „beszáguldozni” a vidéket, hogy élelmet gyűjtsenek.²⁴² Egyre nehezebben volt fenntartható a magyar uralom.

Az utánpótlás nehézségeiből okulva az 1350-es, majd az 1370-es évek Velence elleni hadi vállalkozásaiban Lajos minél több olyan szövetségest (az aquileiai pátriárka, a Habsburgok, a Carrarák) próbált szerezni, akinek területeiről biztosíthatta a rendszeres helyi utánpótlást. A *terra ferma* várainak elhúzódó ostromát is az tette

236 Csukovits, 2016. 65.

237 Névtelen szerző, cap. 13.

238 Matteo Villani, II. Lib. VI. cap. 47. p. 200.; Villani [Rácz M.], 215.

239 Matteo Villani, II. Lib. VI. cap. 47. p. 200.; Villani [Rácz M.], 215.

240 Matteo Villani, II. Lib. I. cap. 47. p. 27.; Villani [Rácz M.], 215.

241 Matteo Villani, II. Lib. I. cap. 47. p. 27.; Villani [Rácz M.], 214.

242 Matteo Villani, II. Lib. VI. cap. 55. p. 203., Lib. I. cap. 49. p. 28.; Villani [Rácz M.], 261., 217.

lehetővé, hogy Francesco da Carrara nagy mennyiségben szállított a magyar táborba „sok szekér sült kenyeret” és bort a „seregnek bőségben tartására”.²⁴³

Hadi fegyelem

Igaz, a krónikák méltatják a király azon törekvését, hogy meghagyta vezéreinek, hogy „senkinek se okozzanak kellemetlenséget és a zsákmányszerzéstől tartózkodjanak”, de ha szükségesnek látta, a magyar hadvezetés is alkalmazta a tudatos károkozást és a felégetett föld módszerét.²⁴⁴ Itáliában Sommánál és Contursinál torkollott a hadi akció vérengzésbe.²⁴⁵ Már a *Descriptio Europae Orientalis* hangsúlyozza, hogy „az összes területet, amelyen átvonulnak, elpusztítják”.²⁴⁶ Morvaországban „nagy tűzvészeket és károkat okoztak”; a litvánok ellen vonulva „földjeiket vagy tartományaikat nagyrészt lerombolta” a király.²⁴⁷ Szerbiában a seregek „nagy károkat okoztak”.²⁴⁸ Az 1355-ös zürichi hadjáratban a pszichológiai hadviselés nyomai tűnnek fel: rendszeresen pusztították a vidéket, és „parancsuk volt, senkit se ejtsenek foglyul, hanem minden németet részegítsenek meg a halál poharából”.²⁴⁹

A kíméletet nem adó kegyetlenségben annak a nyoma őrződhetett meg, hogy a kis létszámú, 400 fős magyar seregnek arra is biztosítani kellett magát, hogy az igen hosszú távú hadjáratról haza is térhessen, és az esetleges ellentámadásoknak még az esélyét is gyökeresen megakadályozza.²⁵⁰ A király keményen kézben tartotta katonái irányítását: maga az a tény is erről tanúskodik, hogy 1347–1348 fordulóján egy hónap alatt megtette az Itálián át vezető utat.²⁵¹ Lackfi István is szigorú fegyelmet tartott,²⁵² igaz, ha szükség volt a fegyverutánpótlás beszerzésére, mint mielőtt 1349 tavaszán elért volna Cornetóba, alaposan kifosztotta a környező várakat.²⁵³

Matteo Villani szerint „a magyar barbár nép módjára nem tűri a katonai fegyelmet és nem tud feljebbvalójának engedelmessé válni”.²⁵⁴ A történetírásban rendre megjelenik, hogy a nápolyi háborúk kudarcáért a fékezhetetlen idegen zsoldosok okolhatók, akik a király távollétében nyaklók nélkül garázdálkodtak. Nem igaz azonban, hogy a fizetetlen zsoldosok csak arra vártak, hogy a király kitegye a lábát, és rögtön át is álltak az ellenség oldalára: egyszerűen csupán annyi történt, hogy

243 Villani [Rácz M.], 261.; B. Szabó, 2020. 269.

244 Névtelen szerző, cap. 5.; *Chron. Dubn.* cap. 158.; Csukovits, 2013. 35.

245 Csukovits, 2019. 47.

246 Bertényi, 2000. 193.; „verum tamen omnia loca per que transeunt devastant”: *Descriptio Europae Orientalis*, 1916. 50.; *Descriptio Europae Orientalis*, 2013. 140.

247 Küküllői, cap. 36.; „incendia et maxima damna intulerunt”: Thuróczy, cap. 166.; Küküllői, cap. 29.; „terris ipsorum et tenetis in magna parte devastatis”: Thuróczy, cap. 159.

248 Bleyer, 1899. 905–906.

249 Névtelen szerző, cap. 19.; *Chron. Dubn.* cap. 172.

250 Kristó, 1988. 136.

251 Csukovits, 2021. 1173.

252 Csukovits, 2016. 65.

253 Virágh, 2020. 124.

254 Matteo Villani, II. Lib. VI. cap. 65. p. 207.; Villani [Rácz M.], 262.

„a halandóság következtében megfogytak”.²⁵⁵ A pestis után a harmadával-felével visszaeső gabonatermelés miatt sem lehetett ellátni és fizetni a haderőt. A „zsoldosok árulása” egy történeti toposz. Nincs arról szó, hogy Lajos „szabadjára engedte” volna németjeit. A *condottieri*ről nem lehet a hűség szobrát megmintázni, de nem is lehet őket gonosztevőknek bélyegezni. Egyes kompániák valóban kitöltötték szerződésüket. Machiavelli előítélettel teli sztereotípiáját – „egyenetlenkedők, engedetlenek, hűtelenek, [...] az ellenséggel szemben gyávák; adott szavuk nincs”²⁵⁶ – nem lehet általánosítani. Sokszor az utánpótlás hiányában adták rablásra a fejüket, de többnyire megelégedtek a sarccal (*appatis*), hiszen a lemészároltak nem tudnak váltságot fizetni. Nem csak a király hadai voltak felelősek a pusztításokért, a „haszonlesés számos olasz csapatot vont köréjük”.²⁵⁷ Lajos meg is „büntette a seregét nagy számmal követő rablókat s fosztogatókat”.²⁵⁸ A fosztogatást halálbüntetés terhe mellett tiltotta a királyi seregben is.²⁵⁹

A harctéri fegyelem a statáriális intézkedések ellenére sem volt mindig fenntartható ilyen hosszú időn keresztül. A zsoldfizetés olykor hónapokig elmaradt, de a király huzamosabb ideig képes volt stabil jövedelmet biztosítani. Lackfi István is úrrá tudott lenni zsoldoslázadásokon.²⁶⁰ A magyarok „el voltak látva gazdag felszereléssel s fegyverzettel”.²⁶¹ Amikor a király el is hagyta a hadszínteret, jelentős összeget helyezett el hadikincstárában, „arany- és ezüstékszerekkel együtt, hogy senkinek se legyen oka a távozásra”.²⁶² 1348-ban „a zsoldosokat udvariasan kifizette”.²⁶³ Az itáliai viszonyokhoz képest is megfelelő rendszerességgel folyósított zsoldot. 1350-ben Lajos azzal kezdte, hogy kifizette zsoldosai hátralékát, „zsoldról és ajándékokról bőkezűen gondoskodott számukra”, így „szívesen jöttek hozzá”.²⁶⁴ 1350-ben Paksi Leusták a hadikincstárt újra feltöltötte, „sok ezer márka súlyú ezüstöt és 2 ezer arany- meg ezüstedényt és hatalmas kincset hozott”.²⁶⁵ Leusták *senecallus* címe arra utalhat, maga is egy fizetett kompánia élére került.²⁶⁶

A fizetség folyósítása is fejlődött: 1373-ban Lajos arra utasította Himfi Benedeket, hogy ne merészeljen „fizetést” elfogadni Francesco da Carrarától, mert elégséges pénzzel látta el: „A szolgálatot [...] a magunk költségére szándékozunk végrehajtani, [...] ha rászorultok, kölcsönpénzt kérhettek tőle, [...] a mi számlánkra, [...] amivel mi fogunk neki tartozni.”²⁶⁷ Nem a fizetség elmaradása az oka a vállalkozá-

255 Matteo Villani, II. Lib. I. cap. 37. p. 23.; Villani [Rácz M.], 209.

256 Machiavelli, 1976. cap. XII.

257 Matteo Villani, II. Lib. I. cap. 47. p. 27.; Villani [Rácz M.], 214.

258 „...fare guistizia di rubatori e malandrini, ch’assai ne seguivano suo oste”: Giovanni Villani, III. Lib. XII. cap. 112. p. 1622.; Villani [Rácz M.], 184.

259 Giovanni Villani, III. Lib. XII. cap. 112. p. 1622.

260 Csukovits, 2016. 66.; Virágh, 2020. 125.

261 Matteo Villani, II. Lib. I. cap. 50. p. 28.; Villani [Rácz M.], 218.

262 Matteo Villani, II. Lib. I. cap. 49. p. 28.; Villani [Rácz M.], 217.

263 „...gli altri soldati che-l’aveano servito pagò cortesemente”: Giovanni Villani, III. Lib. XII. cap. 113. p. 1626.; Villani [Rácz M.], 184.

264 Kükkülei, cap. 27.; Veszprémy, 2008. 171.

265 Névtelen szerző, cap. 13.; „pro regis honore expendum”: *Chron. Dubn.* cap. 166.

266 Névtelen szerző, cap. 13.; *Chron. Dubn.* cap. 166.

267 DL 41 887.; *Doc. Rom. Hist. C. XIV.* 1371–75. 199. sz.; Áldásy, 1910. 3.; Makkai-Mezey, 284–285.

sok kudarcainak. Még a dúsgazdag Firenze vagy Siena zsoldosai sem kapták meg mindig járandóságukat.

A zsoldban állók számára azonban haszonnal is kecsegtettek az itáliai hadjáratok. A források gyakran arról számolnak be, a magyarok főként a fogolyszerzés miatt állnak csatát. Az 1349-es melitói csatában mintha más se vezette volna őket, mint hogy tekintélyes váltságdíjra tegyenek szert:²⁶⁸ „Az egészet nem is lehet ütközetnek nevezni, hanem nagy vagyonú bárók és lovagok elfogására felállított csapdának.”²⁶⁹ Lackfi István Troiánál 300 lovagot, majd Cornetónál Werner von Urslingent „500 fegyveressel” ejtette fogságba.²⁷⁰

Összegzés

A magyar hadvezetés sok tekintetben megelőzte korát. Lajos egyes hadjáratai mint ha a 16. század itáliai háborúit idéznék. Katonái megfelelő számban vittek magukkal tartalék- és szállítólovagokat, illetve társzekereket. Néhány esetben a lélektani hadviseléssel is megelégedtek, erőt demonstráltak, és rendszeres sarcot szedtek. Képesek voltak hosszas „lovaglásokra”, rendkívüli menetteljesítményeik példa nélküliek. Egy nap „42 mérföldet” lovagoltak Vicchióból Imolába, ami körülbelül 75 kilométer.²⁷¹ A Névtelen szerző is említi, hogy a Lackfiak egy éjjel Ascoliból Beneventóba jutottak el lovon, ami légvonalban is 80 kilométeres távolság, s ráadásul igen nehéz terepen, több hegyláncon kellett átkelniük.²⁷² Lackfi Istvánról is tudhatjuk, hogy az éj leple alatt hagyta el Aversát 1349-ben.²⁷³ Ha kellett, Lajos katonái képesek voltak demoralizálni ellenfeleiket. Nagy figyelmet fordítottak a terep ismeretére, a hadszíntér felmérésére, a felderítésre. Előre tudták, hol vannak átkelőhelyek, kutak, itatóhelyek. Mesterien alkalmazták a blokádot: ellenőrzés alá vonták a legapróbb helységeket is, és nem csupán azokat, ahol zsákmányra tehetek szert. Az ellenséges területre be-becsapva tették tönkre az ellencsapások potenciális lehetőségét. Igaz, ahogy fentebb láttuk, egy-egy tekintélyesebb erődöt nem tudtak akkor sem bevenni, ha a környékét hosszú időre megszállták.

Nápolyban viszont a nagyobb kiterjedésű megszállt területen nehéz volt fenntartani a befolyást. Lajos 1348-as távozása korántsem jelentette a magyar uralom feladását, mivel voltak „magyarok és idegen zsoldosok, akik a király nevében a királyságban maradtak”.²⁷⁴ A haderő mindazonáltal elérte teljesítőképessége határát, és a helyőrségek állandó finanszírozását az ország nem bírta el. A második hadjáratán a király elbocsátotta 4000 zsoldosát, de így is maradt 2-3 ezer főnyi

268 Csukovits, 2016. 66–67.; Csukovits, 2013. 38.; Veszprémy, 2008. 168.

269 Matteo Villani, II. Lib. I. cap. 48. p. 28.; Villani [Rácz M.], 216.

270 Küküllői, cap. 14.; DL 4151.; CD IX/1. 760.; *AOkt.* XXXIV. 706. sz.; EO III. 577. sz.; *Középkori históriák*, 186.; B. Szabó, 2020. 274.; Borosy, 2004. 425.

271 Matteo Villani, II. Lib. VIII. cap. 79. p. 272.; Villani [Rácz M.], 277.

272 Névtelen szerző, cap. 13.

273 Virágh, 2020. 127.

274 Matteo Villani, II. Lib. VI. cap. 50. p. 201.; Villani [Rácz M.], 218.

hadereje, amely 1351–1352 folyamán sikeresen védte pozícióit, és ellenfele, Johanna nápolyi királynő hadainak feje, Tarantói Lajos egy tapodtat sem haladhatott előre. A magyar erők katonai teljesítménye talán kevésbé volt látványos, ám hadászati szempontból mindenképpen jelentékenynek kell értékelnünk: tucatnyi helyőrség ellátása, valamint egy jókora megszállási övezet fenntartása majdnem két éven át. A magyarok jó részét soha nem győzték le, Wolfhardt Konrád csak hatalmas sarc árán hagyta el Nápolyt. A fő probléma az volt, hogy állandó helyszíni vezetés és helyben működő hadigépezet nélkül, távolról, többhetes parancs- és hadijelentésváltások útján irányítva a magyar erők nem tudták maradéktalanul ellátni feladataikat. A király „otthon” hozzá volt szokva, hogy magához rendelje hadvezérét, és haladéktalanul tájékoztassa a katonai ügyek pillanatnyi állásáról.²⁷⁵ Egy teljességgel expedíciós ellátásra alapozott háború nehezen volt kivitelezhető. Első hallásra banálisnak hathat, ám az, hogy a magyarok még „patkókból és patkószegekből” is kifogytak, a középkorban határt szabott a háborúnak.²⁷⁶

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadatlan források

DF

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Fényképgyűjtemény

DL

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár

2. Kiadott források

AO

Anjoukori okmánytár. I–VII. Szerk. Nagy Imre, Tasnádi Nagy Gyula. Bp., 1878–1920.

AOKt.

Anjou-kori Oklevéltár. I–XV., XVII–XXXVIII., XL., XLII., XLIV., XLVI–LI. Suppl. Főszerk.: Kristó Gyula, szerk.: Almási Tibor, Blazovich László, Géczy Lajos, B. Halász Éva, Kordé Zoltán, Kőfalvi Tamás, Makk Ferenc, Piti Ferenc, Rábai Krisztina, Sebők Ferenc, Szócs Tibor, Teiszler Éva, Tóth Ildikó. Szeged–Bp., 1990–2023.

Bánffy

Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli losonczy Bánffy család történetéhez. I–II. Szerk.: Varjú Elemér, Iványi Béla. Bp., 1908–1928.

Bertényi

Magyar történeti szöveggyűjtemény 1000–1526. Szerk.: Bertényi Iván. Bp., 2000. (Osiris tankönyvek.)

Blagay

A Blagay-család oklevéltára. Codex diplomaticus comitum de Blagay. Közzéteszi Thallóczy Lajos, Barabás Samu. Bp., 1897.

275 DL 47 883.; *Documenta historiam Valachorum*, 207. sz.; EO V. 73. sz.; *Doc. Rom. Hist. C.* XIV. 331. sz.; *Doc. Rom. Hist. D.* 63. sz.; Makkai–Mezey, 285–286.; Thallóczy, 1900. 614–615.; Kumorovitz, 1983. 974–975.

276 Névtelen szerző, cap. 10.; *Chron. Dubn.* cap. 163.; Villani [Rácz M.], 224.

CD

Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I–XI. Stud. et op. Georgii Fejér. Budae, 1829–1844.

CDCr.

Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. I–XVIII. 743–1399. + Suppl. I–II. 1020–1309. Collegerunt et digesserunt T[adeus] Smičiklas, Marko Kostrenčić, Emilije Laszowski, Jakov Stipišić, Miljen Šamšalović, Stjepan Gunjača, Duje Rendić Miočević, Hodimir Sirotković, Josip Kolanović. Zagrabiae, 1904–2002.

Chron. Dubn.

Chronicon Dubnicense: cum codicibus Sambuci, Acephalo et Vaticano, chronicisque Vindobonensi Picto et Budensi Accurate Collatum. Recensuit et praefatus est M. Florianus. Lipsiae, 1884. (Historiae Hungaricae Fontes Domestici. Pars Prima. Scriptorum. Vol. III.)

Descriptio Europae Orientalis

Anonymi Descriptio Europae Orientalis. (Imperium Constantinopolitanum, Albania, Serbia, Bulgaria, Ruthenia, Ungaria, Polonia, Bohemia anno MCCCVIII exarata). Edidit, praefatione et adnotationibus instruxit Olgjerd Górká. Cracoviae, 1916.

Anonymi Descriptio Europae Orientalis. Anonimov Opis istočne Evrope. Anonymous' Description of Eastern Europe. Edd. Tibor Živković, Vladeta Petrović, Aleksandar Uzelac. Beograd, 2013.

Doc. Rom. Hist. C.

Documenta Romaniae historica. Seria C. Transilvania. Vol. XIII. 1366–1370. Volum întocmit de: Ioan Dani, Konrad Gündisch, Viorica Pervain, Aurel Răduțiu, Adrian Rusu, Susana Andea. Vol. XIV. 1371–1375. Volum întocmit de: Aurel Răduțiu, Susana Andea, Lidia Gross, Viorica Pervain. București, 1991, 2002.

Doc. Rom. Hist. D.

Documenta Romaniae historica. Seria D. Relații între Țările Române. Vol. I. 1222–1456. Ed. Ștefan Pascu, Constantin Cihodaru, Konrad G. Gündisch, Damaschin Mioc, Viorica Pervain. București, 1977.

Documenta historiam Valachorum

Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400 p. Christum. Edd. Fekete Nagy Antal, Makkai László. Budapestinensis, 1941. (Sumptibus Instituti Historici Europae Centro-orientalis in Universitate Scientiarum.)

Dubnici Névtelen

Dubnici Névtelen: Könyv Lajos magyarországi király tetteiről. In: *Krónikáink magyarul*. III/1. Vál. és ford. Kulcsár Péter. Bp., 2006. 106–123. (Történelmi források.)

EO

Erdélyi okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez. I–II. Regesztákban közzéteszi Jakó Zsigmond. III. Regesztákban jegyzetekkel közzéteszi Hegyi Géza és W. Kovács András közreműködésével †Jakó Zsigmond. IV–V. *Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez*. Jakó Zsigmond kéziratát szerkesztette és kiegészítette Hegyi Géza és W. Kovács András. Bp., 1997–2021. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 26., 40., 47., 53., 60.)

Hanvay

Az Abaffy család levéltára 1247–1515. A Dancs család levéltára 1232–1525. A Hanvay család levéltára 1216–1525. Szerk.: Ila Bálint, Borsa Iván. Bp., 1993.

HO

Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius. I–VI. Szerk.: Ipolyi Arnold, Nagy Imre, Paur István, Ráth Károly, Véghely Dezső. Győr–Bp., 1865–1891.

Kállay

A nagykállói Kállay-család levéltára. I–II. Szerk.: Szentpétery Imre. Bp., 1943.

Kézai

Kézai Simon: *Gesta Hungarorum.* In: *Scriptores Rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum.* I–II. Edd. Szentpétery Imre et al. Bp., 1937–1938. [2. kiadás. Edd. Szovák Kornél, Veszprémy László. Bp., 1999.]

Középkori históriák

Középkori históriák oklevelekben (1002–1410). Szerk.: Kristó Gyula. Szeged, 1992. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár.)

Krassó

Pesty Frigyes: *Krassó vármegye története. Oklevéltár.* III–IV. Bp., 1882–1884.

KRE

Károly Róbert emlékezete. Vál., szerk., bev., jegyz. Kristó Gyula, Makk Ferenc. Képanyag vál. Marosi Ernő. Bp., 1988.

Küküllei

Küküllei János: *Lajos király krónikája. Chronicon de Ludovico rege.* In: Küküllei János: *Lajos király krónikája.* Névtelen szerző: *Geszta Lajos királyról.* Ford., szerk.: Kristó Gyula. Bp., 2000. 7–40.

Listine o odnošajih

Listine o odnošajih izmedju južnoga slavenstva i Mletačke Republike. Vol. 2. *Od godine 1336 do 1347.* Skupio i uredio Sime Ljubić. Zagrabiae, 1870. (Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, II.)

Machiavelli

Machiavelli, Niccolò: *A fejedelem.* Ford. Lutter Éva. Bp., 1976.

Makkai–Mezey

Árpád-kori és Anjou-kori levelek. Szerk.: Makkai László – Mezey László. Bp., 1960. (Nemzeti Könyvtár.)

Névtelen szerző

Névtelen szerző: *Geszta Lajos királyról.* In: Küküllei János: *Lajos király krónikája.* Névtelen szerző: *Geszta Lajos királyról.* Ford., szerk. Kristó Gyula. Bp., 2000. 41–64.

RA

Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum stirpis Arpadinae critico-diplomatica, I/1–3.; II./1. Szerk.: Szentpétery Imre, II/2–4. Szerk.: Borsa Iván. Bp., 1923–1943, 1961–1987.

Regesta documentorum regni Croatiae

Regesta documentorum regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae saeculi XIII. Coll. Kukuljevic de Saccis [Ivan Kukuljević Sakcinski]. Zagrabiae, 1896.

Sopron

Sopron szabad királyi város története. 1. rész. 1. kötet. *Oklevelek 1162-től 1406-ig.* Közli: Házi Jenő. Sopron, 1921.

Süttő

Süttő Szilárd: *Az Anjou-Magyarország alkonya. Magyarország politikai története Nagy Lajos-tól Zsigmondig, az 1384–1387. évi belviszályok okmánytárával.* I–II. Szeged, 2003.

Sztáray

A Nagymihályi és Sztárai gróf Sztáray család oklevéltára. I–II. Szerk.: Nagy Gyula. Bp., 1887–1889.

Teleki

A római szent birodalmi gróf széki Teleki család oklevéltára. I–II. Szerk.: Barabás Samu. Bp., 1895.

Temes

Oklevelek Temesvármegye és Temesvárváros történetéhez. I. 1183–1430. Összeáll. Pesty Frigyes, Ortvy Tivadar. Pozsony, 1896.

Thuróczy

Johannes de Kikullew: *Chronicon de Ludovico rege.* In: Johannes de Thurocz: *Chronica Hungarorum.* I. *Textus.* Edd. Elisabeth Galántai, Julius Kristó. Bp., 1985. (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum.)

UB

Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. I–VII. Hrsg. v. Franz Zimmermann, Carl Werner, Georg Müller, Gustav Gündisch. Hermannstadt [Sibiu], 1892–1937; Bucharest, 1975–1991.

Urkundenbuch des Burgenlandes

Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg. Vol. IV. *Die Urkunden von 1328 bis 1342 mit Nachträgen von 1284 bis 1318.* Hrsg. v. Irmtraut Lindeck-Pozza. Graz, 1985.

Villani, G.

Villani, Giovanni: *Nuova cronica.* [Cronica di Giovanni Villani.] Edizione critica a cura di Giuseppe Porta. I–II. Parma, 1990–2007.

Villani, M.

Croniche di Giovanni, Matteo e Filippo Villani. I–II. Trieste, 1857–1858. (Biblioteca classica italiana, secolo 18.)

Villani [Rác M.]

A három Villani krónikája. *Croniche di Giovanni, Matteo e Filippo Villani.* Fordította, bevezetéssel és magyarázó jegyzetekkel ellátta Rác Miklós. Bp., 1909. (Középkori krónikások, VII–IX.) [Új kiadás: szerk. Bárány Attila. Gödöllő–Máriabesnyő, 2011. (Scriptores rerum Hungaricarum, 5.)]

Wenzel

Magyar diplomáciai emlékek az Anjou-korból. Szerk.: Wenzel Gusztáv. I–III. Bp., 1874–1876. (Monumenta Hungariae Historica, IV. Acta Extera. Diplomáciai emlékek, I–III.)

Zichy

A zichi és vászonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. I–XII. Edd. Nagy Imre, Nagy István, Véghely Dezső, Kammerer Ernő, Döry Ferenc, Lukács Pál. Bp., 1871–1931.

3. Szakirodalom

Áldásy

1910 Áldásy Antal: Adatok Nagy Lajos király olaszországi összeköttetéseihez. In: *Magyar Történelmi Társulat Társulati Közlönye*, 11. (1910) 1. sz. 1–7.

Baumgarten

1902 Baumgarten Ferenc: Forrástanulmányok Nagy Lajos és Velence viszonya történetéhez. I–IV. In: *Századok*, 36. (1902) 1. sz. 1–20., 2. sz. 112–130., 4. sz. 326–346., 5. sz. 428–443.

Bertényi

1987 Bertényi Iván: A címerek katonai felhasználása Magyarországon a XIII–XIV. században. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 34. (1987) 3. sz. 395–412.

Bleyer

1899 Bleyer Jakab: Magyar vonatkozások Suchenwirt Péter költeményeiben. In: *Századok*, 34. (1899) 9. sz. 788–812., 10. sz. 879–912.

Borosy

2004 Borosy András: Hadi érdemek Magyarországon a XIV. században. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 117. (2004) 2. sz. 379–442.

Csákó

2020 Csákó Judit: Az elit és a diplomácia – Nagy Lajos diplomatái. In: *Az Anjou-kor hatalmi elitje*. Szerk.: Csukovits Enikő. Bp., 2020. 275–290. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések.)

2021 Csákó Judit: Zára 1345–1346. évi velencei ostroma a narratív kútfők tükrében. In: *Századok*, 155. (2021) 6. sz. 1139–1166.

Csukovits

2009 Csukovits Enikő: Az Anjou-kori intézményi újítások nápolyi párhuzamai. In: *Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére*. Szerk.: Neumann Tibor – Rácz György. Bp.–Piliscsaba, 2009. 19–62. (Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok, 40. *Analecta mediaevalia*, III.)

2012–2019 Csukovits Enikő: *Az Anjouk Magyarországon*. I. rész. I. *Károly uralkodása (1301–1342)*. II. rész. I. *(Nagy) Lajos és Mária uralma (1342–1395)*. Bp., 2012, 2019. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések.)

2013 Csukovits Enikő: Esettanulmány Nyugat-Európa középkori magyarság-képéhez. Nagy Lajos nápolyi hadjáratai a magyar-párti krónikás, Domenico da Gravina szemével. In: *Pécsi Tudományegyetem Bölcsész Akadémia*. Szerk.: Böhm Gábor – Fedeles Tamás. Pécs, 2013. 29–42.

2015 Csukovits Enikő: *Magyarországról és a magyarokról. Nyugat-Európa magyar-képe a középkorban*. Bp., 2015. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések.)

2016 Csukovits Enikő: Lackfi István Apuliában. In: *Testimonio litterarum. Tanulmányok Jakó Zsigmond tiszteletére*. Szerk.: Dáné Veronka, Lupescuné Makó Mária, Sipos Gábor. Kolozsvár, 2016. 61–68.

2020 Csukovits Enikő: A magyar bárók műveltsége az Anjou-korban. In: *Az Anjou-kor hatalmi elitje*. Szerk.: Csukovits Enikő. Bp., 2020. 341–353. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések.)

2021 Csukovits Enikő: I. (Nagy) Lajos magyar király útja Nápolyba. In: *Századok*, 155. (2021) 6. sz. 1167–1180.

2022 Csukovits, Enikő: Luigi il Grande re d'Ungheria e gli stati italiani. In: *Luigi il Grande Rex Hungariae. Guerre, arti e mobilità tra Padova, Buda e l'Europa al tempo dei Carraresi*. A cura di Giovanna Baldissin Molli, Franco Benucci, Maria Teresa Dolso e Ágnes Máté. Roma, 2022. 17–27. (*Bibliotheca Academiae Hungariae – Roma. Studia*, 8.)

Deér

1936 Deér József: Zsigmond király honvédelmi politikája. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 37. (1936) 1–57., 169–202.

1936 Deér József: *Zsigmond király honvédelmi politikája*. Pécs, 1936.

2005 Deér József: Zsigmond király honvédelmi politikája. In: *Királyság és nemzet. Tanulmányok 1930–1947*. Szerk.: Bárány Attila. Gödöllő–Máriabesnyő, 2005. I. köt. 118–206.

Dercsényi

1941 Dercsényi Dezső: *Nagy Lajos kora*. Bp., 1941.

Domanovszky-Vértesy

1900 Domanovszky Sándor – Vértesy Jenő: Nagy Lajos első hadjárata Velence ellen. I–II. In: *Századok*, 34. (1900) 9. sz. 778–799., 10. sz. 905–923.

Engel

1981 Engel Pál: A honor. A magyarországi feudális birtokformák kérdéséhez. In: *Történelmi Szemle*, 24. (1981) 1. sz. 1–19.

1982 Engel Pál: Honor, vár, ispánság. Tanulmányok az Anjou-királyság kormányzati rendszeréről. In: *Századok*, 116. (1982) 5. sz. 880–922.

1984 Engel Pál: Vár és hatalom. Az uralom területiális alapjai a középkori Magyarországon. I–II. In: *Világosság*, 25. (1984) 5. sz. 288–295., 6. sz. 367–375.

1996 Engel Pál: *Magyarország világi archontológiája 1301–1457*. I–II. Bp., 1996. (História Könyvtár. Kronológiák, Adattárak.)

2001 Engel Pál: Adatok az Anjou-kori magyar hadseregről. In: *Analecta mediaevalia I. Tanulmányok a középkorról*. Szerk.: Neumann Tibor. Bp.–Piliscsaba, 2001. 73–81.

2003 Engel Pál: *Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok*. Szerk.: Csukovits Enikő. Bp., 2003. (Millenniumi magyar történelem. Historikusok.)

Fábián

2018 Fábián Laura: Nagy Lajos királytűkre: a Secretum secretorum. In: *A könyv és olvasója. A 14–16. századi könyvkultúra interdiszciplináris megvilágításban*. Szerk.: Fábián Laura, Lovas Borbála, Haraszi Szabó Péter, Uhrin Dorottya. Bp., 2018. 77–99.

2020 Fábián Laura: Megjegyzések az oxfordi Secretum secretorum (MS Hertford College 2) kéziratcsoportjához. In: *Fideliter servanda. II. Scriptorium konferencia, Pannonhalma, 2018. május 7–8*. Szerk.: Boros István. Bp., 2020. 101–110.

Farkas

2022 Farkas Csaba: Lackfiak és familiárisaik a 14. század közepén In: *Ruscia – Hungaria – Europa. Ünnepi kötet Font Márta professzor asszony 70. születésnapjára*. Szerk.: Bagi Dániel, Barabás Gábor, Fedeles Tamás, Kiss Gergely. Pécs, 2022. 228–243.

Fraknói

1899 Fraknói Vilmos: Genealógiai kérdések (Pór Antalnak ajánlva). In: *Turul*, 17. (1899) 135–138.

Fügedi

1982 Fügedi Erik: Királyi tisztség vagy hűbér? In: *Történelmi Szemle*, 26. (1982) 3. sz. 483–509.

Gjuzelev

1980 Gjuzelev, Vasil: La guerre bulgare-hongroise au printemps de 1365 et des documents nouveaux sur la domination hongroise du royaume de Vidin (1365–1369). In: *Byzantinobulgarica*, 6. (1980) 153–172.

Gyárfás

1870–1885 Gyárfás István: *A jász-kúnok története*. I–IV. Kecskemét–Bp., 1870–1885.

Györffy

1964 Györffy György: Adatok a románok XIII. századi történetéhez és a román állam kezdeteihez. In: *Történelmi Szemle*, 7. (1964) 1. sz. 1–25., 3–4. sz. 537–568.

Holban

1956 Holban, Maria: Contribuții la studiul raporturilor dintre Țara Românească și Ungaria angevină. Rolul lui Benedict Himfy în legătură cu problema Vidinului. In: *Studii și Materiale de Istorie Medie*, 1. (1956) 8–62.

1981 Holban, Maria: *Din cronica relațiilor româno-ungare în secolele XIII–XIV*. București, 1981. (Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”. Biblioteca istorică, LVII.)

Hóman–Szekfű

1935 Hóman Bálint – Szekfű Gyula: *Magyar történet*. I–V. Bp., 1935.

Horváth

1861 Horváth Mihály: Magyar regesták a bécsi császári levéltárból, 1118–1605. In: *Magyar Történelmi Társulat Társulati Közlemények*, 9 (1861) 1–96.

Kristó

1988 Kristó Gyula: *Az Anjou-kor háborúi*. Bp., 1988.

2001 Kristó Gyula: Modellváltás a 13. században. In: *Századok*, 135. (2001) 2. sz. 473–487.

2002 Kristó Gyula: *A korai Erdély (895–1324)*. Szeged, 2002. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár, 18.)

Kumorovitz

1983 Kumorovitz Lajos Bernát: I. Lajos királyunk havasalföldi hadjárata (és „török” háborúja). In: *Századok*, 117. (1983) 5. sz. 919–979.

Miskolcgy

1933 Miskolcgy István: Nagy Lajos nápolyi hadjáratai. I. 1. hadjárat. II. Hadi események a két hadjárat között. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 34. (1933) 46–70., 123–146.

1934 Miskolcgy István: Nagy Lajos második nápolyi hadjárata (1350). In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 35. (1934) 41–57.

Németh

2008 Németh Péter: A Pécs nembeli Ibrányiak. In: *Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv*, 18. (2008) 133–146.

Piti

2001 Piti Ferenc: „...de adventu regis Hungarie”. Károly Róbert tervezett dalmáciai hadjáratairól az 1340. évi oklevelek tükrében. In: *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica*, 115. (2001) 41–53.

Pór

1892 Pór Antal: *Nagy Lajos 1326–1382*. Bp., 1892. (Magyar Történelmi Életrajzok.)

1899 Pór Antal: Nagy Lajos litván hadjárata 1377-ben. (I–II. közlemény.) In: *Erdélyi Múzeum*, 16. (1899) 8. sz. 504–514., 9. sz. 561–573.

Pósán

2019 Pósán László: *Magyarország és a Német Lovagrend a középkorban*. Debrecen, 2019. (Memoria Hungariae, 10.)

Ratz

1966 Ratz, Alfred: Valbach – Kapuvár – Bobuth. Landestor und Gyepüsystem der Rabnitzlinie. In: *Festschrift für Alphons A. Barb zum fünfundsiebzigsten Geburtstag am 15. April 1966*. Eisenstadt, 1966. 446–514. (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, 35.)

Sardagna

1880–1881 Sardagna, Giovanni Battista di: Memorie di soldati istriani e di altri italiani e forestieri che militarono nell'Istria allo stipendio di Venezia nei secoli XIII, XIV e XV [parte II]. In: *L'Archeografo triestino: raccolta di opuscoli e notizie per Trieste e per l'Istria*, Nuove Serie, VII. (1880–1881) 235–289.

Sebők

2010 Sebők Ferenc: A nápolyi hadjárat előkészületei 1347. évi oklevelekben. In: *Aktualitások a magyar középkorkutatásban*. Szerk.: Font Márta – Fedeles Tamás – Kiss Gergely. Pécs, 2010. 251–256.

Skorka

2016 Skorka Renáta: Nagy Lajos első litván hadjárata. In: *Elfeledett háborúk. Középkori csaták és várostromok (6–16. század)*. Szerk.: Pósnán László, Veszprémy László. Bp., 2016. 247–262.

B. Szabó

2017 B. Szabó János: *A középkor magyarországi könnyűlovassága. X–XVI. század*. Gödöllő–Máriabesnyő, 2017.

2020 B. Szabó János: Marsallbot a tarsolyban. Az elit és a hadakozás. In: *Az Anjou-kor hatalmi eliteje*. Szerk.: Csukovits Enikő. Bp., 2020. 265–274. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések.)

Szűcs

1973 Szűcs Jenő: Társadalomelmélet, politikai teória és történetiszemlélet Kézai Simon Gesta Hungarorumában. I–II. In: *Századok*, 107. (1973) 3. sz. 569–643., 4. sz. 823–878.

Thallóczy

1898 Thallóczy Lajos: Oklevelek a magyar–bulgár összeköttetések történetéhez. 1360–69. In: *Magyar Történelmi Társulat Közleményei*, 21. (1898) 357–367.

1900 Thallóczy Lajos: Nagy Lajos és a bulgár bánság. In: *Századok*, 34. (1900) 7. sz. 577–615.

C. Tóth

2000 C. Tóth Norbert: Oklevelek Simontornya középkori történetéhez, 1264–1543. In: *Levéltári Közlemények*, 71. (2000) 1–2. sz. 93–127.

Vásáry

2006 Vásáry István: Nagy Lajos tatár hadjáratai. In: *Studia Caroliensia*, 7. (2006) 3–4. sz. 17–30.

Veszprémy

2008 Veszprémy László: *Az Árpád- és Anjou-kor csatái, hadjáratai*. Bp., 2008.

Virágh

2020 Virágh Ágnes: A nápolyi hadjáratok ismeretlen epizódja: az aversai zsoldoslázadás. In: *Belvedere Meridionale*, 32. (2020) 2. sz. 119–132.

Wehli

1982 Wehli Tünde: Pseudo-Aristoteles, Secretum Secretorum. In: *Művészet I. Lajos korában*. Szerk.: Marosi Ernő, Tóth Melinda, Varga Lívía. Bp., 1982.

Wertner

1905 Wertner Mór: Magyar hadjáratok a XIV-ik században. In: *Századok*, 38. (1905) 5. sz. 420–451.

1918 Wertner Mór: Nagy Lajos király hadjáratai. I–II. In: *Had-történelmi Közlemények*, 19. (1918) 59–97., 202–271.

Zsoldos

2000 Zsoldos Attila: A megyei csapattól a magánhadseregekig. In: *Nagy képes millenniumi hadtörténet. 1000 év a hadak útján*. Szerk.: Rácz Árpád. Bp., 2000. 31–32.

2007 Zsoldos Attila: *Családi ügy. IV. Béla és István ifjabb király vizsgálja az 1260-as években*. Bp., 2007.

2013 Zsoldos Attila: A hadszervezet átalakulása a XIII. századi Magyarországon. In: *A hadtáp volt maga a fegyver. Hadtáp és logisztika a középkorban*. Szerk.: Pósan László, Veszprémy László. Bp., 2013. 212–226.

2018 Zsoldos Attila: 1317 tavasza Biharban. In: *Hadi és más nevezetes történetek. Tanulmányok Veszprémy László tiszteletére*. Szerk.: Kincses Katalin Mária. H. n. [Bp.], 2018. 632–638.

2019 Zsoldos Attila: *Adorján három ostroma. Oligarchák a Tiszántúlon a 13–14. század fordulóján*. Nagyvárad, 2019. (Tanulmányok Biharország történetéről, 6.)

ATTILA BÁRÁNY

MILITARY ADMINISTRATION AND ARMY IN KING LOUIS I THE GREAT'S HUNGARY LEADERSHIP, STRATEGY, BRANCHES OF WARFARE

The article wishes to have an overview of the system of military organization in Hungary, in the reign of King Louis I (1342–1382). It is to give insight into the military machinery: obligation, logistics, reconnaissance, fortification warfare, the usage of terrain and weaponry. It examines formation, discipline and tactics as well as discusses branches: heavy cavalry, lightly armoured archers, and mainly foreign mercenary infantry. It has been widely held in historiography that a greatest innovation of the Angevins was the “banderial” army, that is, lords faithful to the new regime had a right now to lead their own, private contingents under their own family banners, *banderium*, the military unit being proposed as a novelty as well. Through the investigation of donation and prorogation charters, summonses, call-to-arms dispatches the organization of war can be seen clearer. Recent research has shown that it is not a novelty at all. The *honor* system, brought forward by the new dynasty meant a reform in the military organization: the territorial administration was based on military executive power assigned by the crown to “soldier barons”, on a temporary footing, particularly tied closely to its centres, castles. The *banderium* contingents were set up by holders of *honores*, obliged to mobilize any time all the arms-bearing men of the district. A campaign could have been led with forces of mixed composition: county noble troops, knights of the royal aula, light cavalymen of privileged Cumans. For the eastern theatres of war, Louis mustered mass forces of lightly armed footmen and a variety of light cavalymen from Vlachs to much more organized Székely horsemen. In certain cases they were supplemented with mainly paid royal household forces. The Nomadic-origin military personnel of the Cumans or Iasians were even employed in Western theatres of war. The Italian ventures were largely fought by regularly paid, semi-standing forces with a scrutinized budget and well-organized supply and even an in-field mobile treasury.